

Deze tekstuitgave is vervaardigd door medewerkers van de Stichting Vrijwilligersnetwerk Nederlandse Taal o.l.v. Nicoline van der Sijs en Hans Beelen. De tekstuitgave vormt een onderdeel van de elektronische Woordenbank Nederlandse Dialecten (eWND), op www.meertens.knaw.nl/dialectwoordenboeken/

{p.I}

AANHANGSEL OP DE PROEVE VAN BREDAASCH TAAL-EIGEN, BEVATTENDE OPHELDERINGEN VAN EENIGE IN ONBRUIK ZIJNDE WOORDEN EN SPREEKWIJZEN, IN OUDE BREDASCHE STUKKEN VOORKOMENDE.

DOOR

Mr. J. H. HOEUFFT.

BREDA,

F. P. STERK.

1838.

{p.II}

VOORBERIGT.

Welligt zal men, bij het doorbladeren mijner Proeve van Bredaasch Taal-eigen, ontwaard hebben, dat in dezelve eenige woorden opgenomen zijn, welke thans niet meer, immers niet meer in den voormaligen zin, gebruikelijk zijn. Ik zoude derzelver aantal nog wel hebben kunnen vermeerderen; dan ik begreep, dat zulks met het doel van het werkje niet al te overeenkomstig was. Niet te min heb ik {p.III} gemeend den Liefhebber onzer oude taal geene ondiens te doen met eenige zoodanige woorden, welke in oude Oorkonden van Stad en Lande van Breda voorkomen, bij wijze van aanhangsel op het voornoemde werkje te laten volgen, hopende, dat het met diezelfde toegevendheid zal ontvangen worden, waarmede het Publiek dit geschrijf wel heeft gelieven te vereeren.

{p.1}

OPHELDERINGEN VAN EENIGE IN ONBRUIK ZIJNDE WOORDEN EN SPREEKWIJZEN.

A.

abolgh. In een der artikelen des afschrifts voor Breda der *Blijde inkomste van CAREL en PHILIPS als Hertogen van Brabant*, lees ik: *Sonder eenige indignatie*, off ABOLGH, dat is verbolgenheid. *Abolghe* is bij MEIJER, in zijne *verouderde woorden, gramschap, toorn, verstoordheid, verbolgenheid*, en ABOLGHIG *gram, toornig, gramstorig*. In het *Glossar.* van LIPSIUS, *Epist. ad Belgas*, cent. 3, 44, leest men: BALGON, *irasci*, GEBALTHON, *irritaverunt*, en ABALGI, *ira*.

achteren, voor benadeelen, vindt men in den *brief van den Hertog PHILIPS*, des jaars 1450, te zien bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bladz. 395. Minder zeldzaam vindt men in diergelijke oude stukken, ook in dit zelfde, *vorderen* voor *bevoordeelen*. Van dit *achteren* is thans nog in gebruik *achterdeel*, voor schade, nadeel, benadeeling, enz.

afdragende woorden, in het artikel der *Keuren, van dengene die op Borgem(eeste)rs of Schepenen spreken*, zijn benadeelende, lasterlijke woorden. {p.2}

afspraak, voor tegenspraak, leest men bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, in de *Bijlagen*, bl. 470.

afstaven. *Den eed afstaven*, voor het afnemen van den eed, vindt men in een bijvoegsel achter den *gildenbrief der wijnkoopers van Breda* van 1681. Het is eigenlijk het woordelijk afnemen van den eed, volgens een voorgezegd formulier, *het staven oft veurstaven van den eed* bij KILIAAN. Vergelijk mijne *proeve van Bredaasch Taal-eigen*, op *Boekstaven*.

ane was in onze oude taal, gelijk nog *ohne* bij de Duitschers, *zonder*, en schijnt ook te Breda gebruikt te zijn geweest; zie VAN VLIET, *Recht van successie in stad en lande van Breda*, Bl. 3, in de annotatiën, alwaar het *uitgezonderd* beteekent. Het komt ook voor in het *Landrecht van Averissel*, door MELCHIOR WINHOFF, bl. 451, not. 71: “ende eyn man de goed under hadde gehad dre en dertich jaer sees weke ende dre daghe *ane* rechte bisprake.” In het Angel-Saks. is het *an*. In het oud Duitsch en Frank-Duitsch was het ook *an*, *ana* en *ano*. In het plat-Duitsch is het nog *ane*. Bij MELIS STROKE, uitgave van HUYDECOPER, 2. D. bl. 220 en 221, vindt men *aen haren danck*, d.i. zonder haren danck, huns ondanks. In vervolg van tijd heeft men bij onze ouden meer *oon* gebruikt, blijkens SPIEGH., *Hertsp.*, 1. B. V. 380, alwaar zie VLAMING, 466 en 523; 2, 213; 5, 47; en BREDERO, in *Roderich en Alphonsus*, heeft:

“Ghy die *oon* reen of onderscheyt
De menschen wuften zin beleyt.”

En in zijn *groot Liedboek*: {p.3}

“De Typhon straf en streng *oon* mans hulp ging verwecken.”

VONDEL heeft zelfs nog ergens *oon artzeny*. Bij PHILIP NUMAN, *Strijt des gem.*, is het *onge*, fol. 16, b.

Van dit *oon* is nog overgebleven onze onafscheidelijke particula privativa *on*, welke eertijds afscheidelijk was, en bij KILIAAN voorkomt in de beteekenis van *sine*, *absque*, *praeter*, *citra*.

B.

bedragen beteekende in de oude taal beschuldigen, in welke beteekenis het ook voorkomt in de afschriften voor de stad Breda der *Blijde inkomste van Carel en Philips als hertogen van Braband* alwaar men leest: “Item dat men niemanden *bedragen* en sal nogh bedragen mogen quetsueren, nogh van doodslagen enz.” Men vindt het ook in de *Handvesten van Alkmaar*, 75, *Placaatb. van Braband*, 1. D. bladz. 132, art. 21, MIERIS, *Gr. Charterb.* 1. D. bladz. 453, 511. *Bedrag*, voor beschuldiging, zie bij denzelven MIERIS, 2, bladz. 17; en in die beteekenis komt het ook in dezelfde *inkomste* voor. Zoo was *barte*, *baeren* (dragen) in 't oude Friesch iemand geregelijk aanklagen; waarvan misschien *baarregt*, zie VAN WICHT, *Ostfr. Landr.*, L. 1. c. 122.

bedrog. Het meervoud van dit woord komt voor in eene *Ordonnantie van de Grave H. de Nassau, als Heer* {p.4} *van Breda*, van dato 20 September 1531, op het koopen van *losrenten* en *lijfrenten*, in welke men vindt: “om te verhueden veel frauden ende *bedrogen* enz.”

begrijpen. In den ligchamelijken zin, voor in zich bevatten, vindt men in het Bredaasch afschrift der *blijde inkomste van Carel en Philips, als hertogen van Braband*, bij mij berustende: “gelijk den walschen chartere off brieven daar aff gemaackt in hout, en *begrijpt*.” Het Latijnsche *comprehendere* en het Fransche *comprendre* hebben insgelijks de tweederlei beteekenis van *continere* en van *intelligere*.

behijnderheyt, voor hindernis, vindt men in den *brief van Godevaert Heer van Breda*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bladz. 412.

berrende, als zelfstandig naamwoord, voor *brand*, lees ik in mijne *Keuren van Breda*. KILIAAN heeft het woord niet en mij geheugt ook niet hetzelfde meer gevonden te hebben; des te gemeener is het werkwoord *bernen*.

betaird, en *onbetaird*, lees ik in de *oude keuren der stad Breda*, bij mij in handschrift berustende, onder de rubriek van *kerken-graften*: “Item soo wie een kindt in der kercke graven wille dat *onbetairt* is die sel der kercken daarvoor bewysen twelf grooten jaars payment erffelyk chyns en eerst *betairt* so salt hebben eenen serk en xij grooten 's jaars also x schell. is.”

Geene der door mij beproefde uitleggingen mij be-{p.5}vredigende, laat ik hier volgen de door mij ingewonnene gedachten eens kunstvriands, meer met de gebruiken der Roomsche Kerk, dan ik, bekend. “*Betaird of beteird* is voorzien van de Teirspijze of Heilige spijze, *dapes sacrae*; dus kinderen, die, gelijk men thans spreekt, hunne eerste *Heilige communie gedaan hadden*. – Tegenwoordig noemt men de Heilige Teirspijs, wat in ’t Latijn *Viaticum, le St. Viatique*, heet (*de volle bediening*).”

bethoon, in den regterlijken zin van te voorschijn brengen (productie) van bewijsstukken en bescheiden (munimenten), of ook van getuigen, komt voor in de *Keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende, onder het opschrift *van den noodsinne en seggerschap*.

bezaken. In het 13. artikel van den *gildenbrief der zout- en koorn-meters te Breda*, leest men: “Ende wie zyn ogen die hy geworpen heeft *besaekt* of logent, sal verbeuren vier stuivers.” *Bezaakt* beteekent hier *betwist*. In den regtstijl toch is *zake* eene twistzaak, een regtsgeding. In eenen anderen regtskundigen zin was *bezaken* voorheen beschuldigen; weshalve ik het gevoelen niet kan bijvallen van hem, die in *Glossar. Teuton.* p. 695, de *sachibarones* van *sagen* komen doet, daar het anderen beter van *sachen* afleiden; hoezeer *besagen* ook aanklagen en *besagter* aangeklaagde beteekene.

blaeijer komt voor in de *Manier van procederen te Breda*, bij mij in handschrift berustende, onder het artikel: *aangaende de opwinninge van onderpanden {p.6} van renten van buitensjaars*, en zulks in de beteekenis van togtenaar of vruchtgebruiker; zie mijne *Proeve van Bredaasch Taal-eigen*, bl. 70 en 71. Het woord *blaeijer*, dat is *blader*, voor den persoon, die de *bladen*, dat is de vruchten of inkomsten, trekt, weet ik echter niet ergens, dan hier, te hebben aangetroffen.

boeten. In de *Ordonnantie van 1534 op de timmeringe der afgebrande huysen*, bij VAN GHOR ook te vinden, leest men: “Uitdien dat het meestendeel van de huysen die verbrandt syn met rietdack gedeckt en met houtwerk in de muuren (d’ welck al ligtelyk ontsteeckt, en den brandt *boet*)” *Boeten het vier* is bij KILIAAN *struere ignem, admovere titiones*. Zie wijders mijne *Fransche woorden uit de Noordsche talen afgeleid*, op het woord *boutefeu*.

bragoen. In de *Reglementen van het weeshuis en armen-kinderhuis* der stad Breda wordt bevolen, dat de weeskinderen een *bragoenken* van de kleuren rood, wit en blaauw, zijnde die van het huis van Oranje-Nassau, op den arm zullen voeren.

Ik gis, dat het woord een bastaard woord is, gevormd van het oud-Fransche *bragonière*, zijnde eigenlijk eene verdedigende krijgstoerusting van den arm, hetzelfde als *brassard*. Misschien heeft in den aanvang dit *bragoenken* eene meerdere plaats beslagen dan tegenwoordig, zijnde het thans slechts een opnaaisel, uit de bovengemelde kleuren bestaande, op den schoudernaad. Zoude het ook eenige verwantschap hebben met het Bastaard Latijnsche *gunna*, het Eng. *gown*, het Fransche *gonnelle*, het Ital. *gonna* en {p.7} *gonnella*? Deze woorden zijn van Keltischen oorsprong, zijnde, volgens VARRO, bij de oude Galliërs *gaunacum*, van het Wallische *gwn*, welke taal veel overeenkomst met het Keltisch heeft.

brandereel. In de *artikelen, bedragen in den jare duysent vier hondert vyve en dertig by den Heere en der Stad van Breda* enz. lees ik: “Item so wie men bevint met *brandereel* over hem dragende vheurt tot elcken male xxx pont.” Wat een *brandereel* zij, kan men zien bij KILIAAN, die het omschrijft *aclis, tragula; glans revocabilis; plumbum in glandis modum formatum, quod loro alligatum in hostem torquere et ad se retrahere solent antiqui, telum reciprocum; librillum*, alwaar men vergelijkte de aanteekening van den Heer VAN HASSELT.

bundligh. In eene *Keur voor de Bakkers der stad Breda*, van aller heiligen avond in ’t jaar 1471, leest men: “dat off bevint dat eenige backer *bundligh* broodt biecke en in syn huys hadde om te vopen het ware terwe of rogge, dat hij daaraan zoude verbeuren dat selve brood om Godswil gegeven te worden, gelijk van brood dat te ligt is geordonneert is te geschien en daartoe eenen keur van thien schellingen swerte.” Wat dit *bundligh* zij, verklaar ik niet te weten; dan, daar het Duitsche *Bunt*, volgens WACHTER, wel voornamelijk van kleuren

gebruikt wordt, maar oorspronkelijk in het gemeen *varius* beteekent, is mij in de gedachten gekomen, of hier ook *buntig*, dat is gemengd, brood bedoeld worde, zeggende men te Breda nog veel *bontig*. Doch dit zij eene loutere gissing. {p.8}

bijster wordt in de *Ordonnantie op de weeskamer te Breda* van 1535 gebezigd in de beteekenis van *onzinnig*, van zijne zinnen beroofd, in welke het thans niet meer gebruikt wordt, dan met bijvoeging van *zinnen*, b.v. *bijster van zinnen* en *zijne zinnen bijster*. Het woord komt in dezelfde Ordonnantie ook op zich zelf staande voor, als van goederen ontbloot, hoedanig het ook gevonden wordt in de aantekening van den Heer VAN HASSELT op KILIAAN, voce *Bijster, Bij-stier*.

C.

causy-gelden vind ik in de *hergebragte Costumen van de stads-accijnsen te Breda*. Het is straatgeld, te Breda onder den naam van *cassye-geld* nog niet geheel in onbruik. In het Engelsch is een straatweg *causey*, samengetrokken uit *causeway*. Zie wijders mijne *proeve van Bredaasch Taal-eigen*, op *Kasye*.

coopslaghen, voor koopmanschap drijven, is een verouderd woord. Zie KILIAAN, en aldaar VAN HASSELT. Het komt voor in het afschrift voor de stad Breda der *Blijde inkomste van Carel en Philips, als Hertogen van Braband*, alwaar men leest: “Sullen mogen –*coopslaghen* en heur goederen brengen ter mercten en venten daar het hen best zal gelieven.”

crijten, bij KILIAAN *kreijten*, is door hem overgezet *provocare, irritare, exasperare*, en komt in dien zin {p.9} voor in de *Blijde inkomste van Braband van Carel en Philips*, voor de stad Breda, alwaar men leest: “off ook iemant binnen onsen voors(eyd)e lande geseten die sake overgave iemanden anders om synen wederman buytens lants te *cryten* off te moyen enz.”

D.

dachvarend wercken. In de *Ordonnantie op het timmeren der verbrande huysen* in 1534 te Breda, wordt gevonden, “dat twee of drie goede mannen het metsen en timmeren verstaande besien sullen, of die metsers of timmerluyden *dachvarend wercken*,” hetwelk aldaar wordt uitgelegd door *getrouwelijck wercken*. Het zal eigenlijk zijn: behoorlijk met hun *dag-werk voortvaren*.

derven wordt op eene min of meer zonderlinge wijze voor *behoeven* gebruikt in een stuk bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 469, alwaar aan eenige dorpen de vrijheid vergund wordt, om voor eigen gebruik bier te brouwen, *sonder enighen acchyse daar af te derven geven der stad van Breda*.

Op gelijke wijze wordt het gebezigd in de *Blijde inkomst van Graaf Hendrik van Nassau*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 480: “Item ten sesten, oft ymandt voortaan overlast worde met affdragende woorden, ende denselven sloech met vuysten sonder bloet laten, dat men ’t zelve nijet en sal {p.10} *derven* vreden.” Dat is *behoeven* te zoenen, het zij bij de magen, het zij bij den Heer. *Derven* is eigenlijk het in de wandeling gebruikelijke *hoeven* voor *behoeven*, ’twelk voorheen ook door *bederven* werd uitgedrukt.

doorslager wordt in de *Ordonnantie van de weeskamer der stad Breda*, bij mij in handschrift berustende, gebezigd van de verkwisters, doorbrengers, (*prodigi*) die onder curatelen behooren gesteld te worden. Nog heden ten dage noemt men in de volkstaal eenen doorbrenger een *doorslag*. Bij KILIAAN is *deurslaan* overgezet *prodigere, abligurire*, en in het *Hunsingoer-Landregt*, 3e B. art. 22, worden onder de toezigt behoevende personen opgenoemd *toebengers*, dat is *doorbrengers*; en in art. 31 wordt aldaar gesproken van *onnuttelyck toebrengen*.

dragen. In de *Blijde inkomst van Carel en Philips als Hertogen van Brabant*, lees ik in het Bredaasch afschrift: “Item dat wy niet en sullen gedoogen dat iemandt van onsen voors(eyd)e lande den anderen buytens lants sal mogen arresteren, commeren noch *dragen*.” Dit *dragen* zal hier beteekenen geregelyk aanklagen, even als *barta*, *baeren*, waarvan zie op *bedragen*.
drappener. In de additie van 1537 op den *Gildenbrief der lakenkoopers en droogscheerders te Breda*, leest men aan het hoofd van *Drappenerders, Uitsnijders, Droogscheerders, Verwers, Wevers en Volders*. *Drappeners* zijn lakenwevers. *Drapier* en *drapenier* {p.11} worden bij KILIAAN overgezet *lanarius, lanifex, lanificus*. Het eerste is te Dordrecht nog overig in den *Drappierskade*, thans ook *Wollenwevers haven* geheeten. *Uitsnijders* zijn de lakenkoopers, te Dordrecht *wantsnijders*, van welke het lakenkoopers-gild aldaar den naam van het *wantsnijders-gild* heeft, hoezeer *want* een algemeen woord zij, ook van andere stoffen gebruikelijk, even als laken; getuige het woord *linnen-laken*.

E.

elswaar. In het afschrift voor de stad Breda, der *Blijde inkomste van Brabant van Carel en Philips* lees ik: “en dat een jegelyk van de Prelaten, Baenroetsen, Edelen, Steden, ende vryheden onsen voors(eyd)e lande van Brabant en van Overmase voor ons of *elswaar* daar dat behoort te samen of besonderlyk heuren last sullen mogen seggen enz.” Dit *elswaar* is volmaakt het Engelsche *elsewhere*. Het komt van het oude *el*, ook wel *al*, gelijk blijkt daaruit, dat HOUWAERT altijd *allende* spelt voor *ellende*; gelijk ook NUMAN *allende* heeft, *strijt des gemoets*, fol. 54, b, en 55, b; en, het welk nader het behandelde *elswaar* betreft, bij ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, *beschrijv. van den Briel*, 1. D. bl. 272, *alwaar* gevonden wordt voor *elders*, welk *elders* ik niet behoef aan te merken, dat van *el* komt. {p.12}

ernstigheid heb ik in oude Bredasche stukken gevonden voor naarstigheid, vlijt. Bij KILIAAN is het ook *sedulitas*. Bij onze ouden meen ik meer dan eens *ernstig* voor *naarstig* gevonden te hebben.

G.

geagt. In de *Ordonnatie van de Brouweren in der stad Breda*, leest men: “Item ’t voorgen. getouwe van vier en twintig volle vaten sal houden achttien stucken over de vloten gevult, die *geagt* syn voor XX 37 duym stucce om daar af te leveren de xxiiij volle vaten.”

Even als men eertijds, in sommige beteekenissen, *achten* en *echten* schreef, zoo schijnt hier *geacht geecht* te beteekenen; tegenwoordig zouden wij zeggen *geëikt*.

gebeyden, of *gebeiden*, voor beiden, verbeiden, vindt men in de *Keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende, onder het artikel *van des Pastoors Rechten*: “maar komt een gedege lyk na hooge misse so salt *gebeyden* tot des anderen daags.” *gedege lyck* is hier zoo veel als degelijk, dat is volwassen, lijk, in onderscheiding van een kinderlijk.

gebrek, voor ongemak, ongerief, vindt men in de *Ordonnantie op het timmeren der afgebrande huijzen te Breda* van 1534, bij VAN GHOOR, *beschrijving van* {p.13} *Breda*, ook te vinden, alwaar verboden wordt: “de oiststallen der hoefsmits niet verder met derzelver uittersten mogen setten dan hun luiden bij den Schouth en Borgemeesteren is geconsenteerd opdat die straet, noch ook de gebueren daar by geen *gebreck* en hebben.” Zie omtrent deze beteekenis van *gebrek* wijlen den Heer VAN HASSELT op dit woord bij KILIAAN.

gedurig, voor duurzaam, vindt men in de *Ordonnantie op het weeshuis der stad Breda*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, art. 19, bl. 115. KILIAAN heeft het ook in de beteekenis van *durabilis, durans, consistens*. Op de aangehaalde plaats bij VAN GHOOR wordt het van laken gebruikt.

gelte. In de *Keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende, vind ik gewag gemaakt van eene *gelte wijns*. Dit woord *ghelte* was eene zekere maat, voornamelijk van wijn gebruikelijk, wordende bij KILIAAN overgezet door *alveus, orca, trulla*, en vervolgens door *poculum maius, cantharus, vulgo ghelta*; op de eerste van welke plaatsen zie den Heer VAN HASSELT, alsmede DU CANGE, op *gelta*.

genaden. In het Bredaasch afschrift der *blijde inkomst van Carel en Philips, als Hertogen van Brabant*, wordt gesproken van eenen voorgaanden *Philips dien Godt genade*, dat is *genade bewyse*, of *begenadige*, gelijk men thans veel hoort, doch hetwelk ik voor een germanismus houde.

geringe. *So geringe*, voor zoo ras, leest men in den {p.14} *brief van Graaff Johan*, waarmede hij de poorteren van Breda vrijstelt van gruitgeld. Verscheidene oude woorden van die beteekenis herinner ik mij opgeteekend gevonden te hebben bij CLIGNETT, *Bijdragen tot de oude Nederd. Letterkunde*.

gesinde, voor hofhouding, vind ik in de *hergebragte costumen van de accijnsen der stad Breda*, alwaar men leest: “van alle daccysen en ommegelden zal die Heere van den Landen en syn gesinde dat dagelyks en syn broot es binnen syne hove vry syn.” Zie over dit *gesinde* eene aanteekening van mij in het *Taalkundig Magazijn* van den Heer DE JAGER, 1. D. bl. 296.

gesmeden. In het 24. art. van den *gildenbrief der zilversmeden te Breda*, wordt den gildenbroederen verboden eenig koperwerk te vergulden of te verzilveren dan *kerkwerk off Ridders gesmede*. Dit *gesmede* is het Duitsche *Geschmeide*, bij KILIAAN *ghesmyde*, en door hem overgezet *monilia, ornamenta, bullae caelaturae ex auro vel argento*.

gestaan. *Met iets gestaan*, voor met iets mogen volstaan, komt menigmaal voor in oude keuren en andere stukken, betreffende de stad Breda. *Gestaan*, voor *volstaan*, vind ik ook in mijn afschrift der *Ordonnantie van Graaff Hendrik van Nassau* van 27 December 1509, nopens het loon der Roedragers: “Indien men meer goeden doet besetten dan de onderpanden als men van buyten ’s jaars mede beseth, soo sal men dobbel boete geven anders sal men *gestaan* met een boete.” In denzelfden zin vindt men *gestaan* in den {p.15} nieuwen *gildenbrief* van 1646 der *kleërmakers van Breda*, art. 5. Bij KILIAAN heeft *gestaan* onder anderen de beteekenis van *satisfacere*. In denzelfden zin van volstaan heb ik ook elders, in de *Keuren van Breda*, *verstaan* gevonden.

H.

hachte. In de *Instelling der aalmoessenie van Breda door Graaff Hendrik van Nassau* in 1536 leest men: “Item indien eenige armen van buyten luyden verschynt, synde sonder oorlof weder gecomen, sal men die stellen in *hachten*,” dat is: in hechtenis. Bij KILIAAN is *hachte* overgezet door *apprehensio, comprehensio, vincula, retinaculum, nexus, captivitas, carcer*. Hij heeft daarvan het werkwoord *hachten* voor gevangen nemen. Daar de CH en F veel bij de ouden en ook nog bij ons in vele woorden verwisseld worden, heeft hij ook *haft* en *haften*. Niets gemeener dan het Duitsche *verhaft*.

gehackelde stave, want aldus meen ik, dat moete gelezen worden in de in afschrift onder mij berustende *Keuren der stad Breda*, in plaats van *slave*; luidende de plaats aldus: “Item so wie den anderen slaat met eenen *gehackelden slave* enz.” De *staven* waren een zeker wapentuig van dien tijd, gelijk te zien is in de bredere aanteekeningen van HUYDECOPER, op M. STROKE, III. bl. 81 en volgg. Hij legt het aldaar {p.16} uit door knodsen. Daar in de middeleeuwen voor het uitvinden van het buskruid ook met knodsen gevochten werd, welke aan het bovineinde ijzer hadden, gis ik, dat door *gehackelde staven* zoodanige knodsen moeten verstaan worden, wier ijzers met inhakkingen voorzien waren, even als b.v. thans nog de zoogenaamde *gehackelde bouten*.

hallingh. In den *koopbrief*, bij welken JOHAN Hertogh van Lutsenborgh, van Braband en van Limborgh aan JAN VAN POLANEN, Heer van de Leck verkoopt de Heerlijkheid en het Land van Breda, wordt gewaagd van *dryen veertigh duysent gulden hallinghen*. In eene handschriftelijke aantekening vind ik, dat zoodanige *gulden hallingh* vervolgens waardig was f 1. 7. 0. Bij KILIAAN is *Hallinck Parisis* eene *myte*. welke eene der geringste munten is, en dus niet de *hallinck* of *gulden hallinck*, van welken de Heer VAN HASSELT in zijne aantekening melding maakt. Een gulden halling zal dus waarschijnlijk een gouden stukje zijn van de grootte als een gewoone halling.

heerlijk. In de additie op den *gildenbrief der kleedermakers* te Breda van 13 Maart 1651, wordt de knecht van het gild gemagtigd “om de gebrekigen of onwilligen om hunne quote te betalen, daartoe bij afpandinge van haare goederen *heerlijk* en paratelijk te executeeren,” alwaar *heerlijk* beteekent in den naam van den Heer. In den *gildenbrief der schippers* van ’t jaar 1592 vindt men, art. 9, *heerlijke of parate executie*.

hoed. Dat *hoed* voorheen niet alleen van kolen, maar {p.17} ook van rogge, haver, boonen, erwten, gerst en diergelijke gebruikt werd, blijkt uit de *Keuren en costumen van Breda*, bij mij in handschrift berustende. Ook wordt het bij KILIAAN als eene maat van drooge waren in het algemeen opgegeven.

hoefslager, voor *hoefsmid*, vind ik in de *Ordonnantie op het timmeren der afgebrande huizen te Breda* van 1534, bij VAN GHOOR ook te vinden: “Item dat geen *hoefslagers* heure oiststallen niet voorder buyten hare huysen ter strate waert en metten alderuytersten van de stallen en sullen mogen setten dan hen luyden by den Schoutheet ende Borgemeesteren geconsenteert en sal syn.” Het is bekend, dat *smid* van *smijten* komt, en dit laatste eertijds ook de beteekenis van *slaan* had, weshalve *hoefslager* en *hoefsmid* eensbeteekenende woorden zijn.

hoofdstal wordt in de *ordonnantie op het weeshuis der stad Breda*, art. 12, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 113, en art. 28, bl. 117, gebruikt voor het bastaard woord *kapitaal*. MEIJER, in zijne *bastaard woorden*, legt *kapitaal* uit door *hoofdsom*, *hoofdzaak*, *hoofdschuld*, *hoofdpenningen*, maar *hoofdstal* heeft hij niet, noch ook *hoofdstaat*, ’twelk in dezelfde beteekenis gevonden wordt in ’t *Reglement op het arme kinderen huis te Breda*.

huizen en hoven. Dit wordt doorgaans onzijdig gebezigd; dan, als bedrijvend, leest men het in de *keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende, onder het *artikel van Breucken*: “Item alle die gene {p.18} die alsulcken misdadigen *huysden*, off *hoofden*, hulpe of bystand doen verbeuren sullen enz.” alwaar *huizen en hoven* klaarblijkelijk herbergen, schuilplaats verleenen, beteekent.

hutselen, voor dobbelen, door de dobbelsteenen in eenen koker te hutselen en uit denzelven te werpen, vindt men in art. 17 van den *gilden-brief voor de schippers der stad Breda*. Eene diergelijke vermelding van eenen koker bij het om werk dobbelen, schoon niet juist dezelfde, heb ik ook elders ontmoet, in een Bredaasch stuk. De verklaring door den Heer VAN HASSELT op KILIAAN aan het woord *hutselen*, in de beteekenis van dobbelen, gegeven, komt mij vrij onwaarschijnlijk voor.

huysraat, cameraat. Deze twee woorden komen voor in de *statuten* enz. *overgedragen, opgemaakt en gesloten bij Johan Grave tot Nassau, Heer tot Breda*, den 23. Augustus 1455, onder mij in handschrift berustende: “Item dat men door openbaar overspel verstaan sal en houden als twe persoonen man ende wyff samen *huysraat* off *cameraat* openbaarlyk houden enz.”

Dit *raat* beteekende oudtijds niet alleen *contubernium*, maar ook eene *conjunctio viri et foeminae*, zie WACHTER op *Raten*. Dus zal *huysraat* en *cameraat* beteekenen eene ontuchtige zamenwoning in een huis of op eene kamer. {p.19}

inhalen. In eene *ordonnantie van Graaff Hendrik van Nassau* van den 27. December 1509, bij mij in afschrift berustende, luidt het eerste artikel: “In den eersten van iemande *in* te *halen* of in te gebieden die geseten is off woont onder de parochie van Roosendaal ende onder de roey van Breda behoort den roeydrager voor syn salaris off loon *iiij* schell.” Dat *inhalen* hier dagvaardden beteekent, schijnt daaruit te blijken, dat, na het bepalen van het loon des roeidragers, naarmate der afstanden van de verschillende plaatsen, op het eind volgt: “Item als een poorter van Breda treckt wonen op een dorp die sal men ’t eynden ’s jaars *in* mogen *halen*, maar woont hy onder der heyden soo moet hy in der stad wysen een plaats daar men hem de wete doen moge van alle rechten.”

K.

kele. In het 4. art. van den *gilden-brief voor de metselaars te Breda*, leest men: “Die voortaan hen sullen begeeren uyt te geven, voor M(eeste)rs Schaliedekker sullen voor hare proeve gehouden syn, loffelyk te dekken een huysvinster, ten anderen ook een *kele* {p.20} te dekken.” *Kele* denk ik hier te beteekenen een luiffel, of soort van afdak, ter bescherming tegen de zon, dewijl het Latijnsche *supparus* ook voor een zeil ter afwering van de zon gebruikt wordt. Door dit woord toch vertaalt KILIAAN ons *kele* of *kedel*.

klaar. In het *claer stellen*, voor in het net schrijven, vindt men onder *de manier van procederen te Breda*, uit de *costumen* opgemaakt, in dato 27 Julii 1547, alwaar men in het vervolg ook leest in *het net*. Over deze beteekenis van *klaar*, zie mijne *proeve van Bredaasch Taaleigen*, bl. 296.

klaarlijk. Bij de *overeenkomst tusschen den Hertog van Brabant en de Jonkvrouwen Marie en Margriet van LIEDEKERCKE*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 450, vergunt gemelde Hertog aan die Jonkvrouwen te hebben en te gebruiken de eene helft *claerlijk* van hetgeen haar vader genoten heeft. Dit beteekent, gelijk men tegenwoordig zoude zeggen, de zuivere helft genieten; *klaar* toch is zuiver.

kleinstekers worden in het hoofd van den *ambachtsbrief der schrijnwerkers voor de stad Breda*, in derzelve gilde begrepen. Zij zijn meer dan waarschijnlijk zulken, die klein beeldwerk vervaardigen. *Steken* toch heeft bij KILIAAN ook de beteekenis van *scalpere*, *insculpere*, *incidere*. Indien hier niet de *kleinstekers* van de *schrijnwerkers* onderscheiden werden, zoude men kunnen denken om het Fransche *menuisier*, komende van *menu*, klein; dan wij verstaan door dit woord de schrijnwerkers in ’t alge-{p.21}meen, in onderscheiding van de *charpentiers* of grofwerkers. Echter maken de Franschen nog een onderscheid tusschen *menuisiers d’assemblage* en *menuisiers de marqueterie* of *menuisiers de placage* (beleggers of opleggers), welke laatste hier misschien door *kleinstekers*, in vergelijking met de *schrijnwerkers*, verstaan worden.

koopmanschap. In eenen bijzonderen zin wordt dit woord gebezigd in het 8. art. van den *ambachtsbrief voor de vischkoopers der stad Breda* van 1591, wordende aldaar gezegd, dat zij, die de door hen aangebragte visch door de stad te koop wenschen te vervoeren, gehouden zullen zijn bevorens zes *koopmanschappen* van middelbare soorten van denselven vissche, in den mijne alhier te brengen, om afgeslagen te worden. Het spreekt van zelf, dat zes *koopmanschappen* datgene beteekent, wat men thans *zes koopen* zoude noemen.

kovel. In de *keuren van Breda*, onder mij in handschrift berustende, leest men, artikel *Fruytieniers*: “Item sullen de fruytleniers elk jaar eenen *kovel* moeten dragen gelijk andere ambagte: Item so wie zijnen *kovele* niet en hadde nog des Pincxters niet mede en ginge offeren gelijk gewoonlijk is die soude verbeuren eenen ouden schilt.”

Kovel of *keuvel*, bij KILIAAN overgezet *cucullus*, schijnt een onderscheidingsteeken der ambachten of gilden geweest te zijn; misschien op dezelfde wijze als nog, op de kaasmarken

in Noord-Holland, de veemen door hunne bijzondere hoeden onderscheiden {p.22} worden. Zie wijders over *kovel* of *keuvel* mijne aantekening op *kamalie-wand* in DE JAGER'S *Taalkundig Magazijn*, 1. D. bl. 157, en A. DE ROOY, *Mengelstukjes*, bl. 9 en 10.

kuit. In de *keuren van Breda*, onder mij in handschrift berustende, lees ik onder die voor de vleeschhouwers: "Item en zal niemant geenderhande vleesch vercopen dan die ambagt houden met den vleeschhouders, maar waart dat eenig poortere een *kuit* cogte alleen, off met hem andere (tweeën) off met hem derden, of met hem vierden tot haar selfs eten dat moogen sy delen sonder misdoen." Het schijnt dat *kuit* hier beteekent *koot* en dat *koot van een beest slagten* dezelfde spreekwijze is, welke men in Holland, en ook somtijds hier, noemt *een voet van een beest slagten*, dat is een vierde gedeelte van een beest.

kustbaar en *onkustbaar* wordt in zekere *ordonnantie van den Hertogh van Brabant* van den 28 November 1418, bij mij in handschrift berustende, gebruikt van schoenen, die oogenschijnlijk goed mogen geacht worden, en van zulken, welke twijfelachtig of minder goed zijn, van welke laatste gezegd wordt, dat zij te Breda zullen mogen gecooirt worden voor men ze moge verkoopen. *Kustbaar* en *kuisbaar* is bij KILIAAN overgezet *purus, integer, probus*. *Kustbaarlijk* vindt men ook in het *verdrag van Terheyden, over de capelle der laatstgemelde plaats*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 466. {p.23}

L.

logien, voor lootsen, vindt men in de *ordonnantie van den Baron van Breda op het timmeren der afgebrande huysen*, van 1534, alwaar men leest: "Ende wort scherpelyk van wegen myns gen. heere geboden dat alle de gene die naar lichtmisse naastcomende eenige huysen, stallen, of *logien* timmeren enz." De *Loges* onzer voormalige Oost-Indische compagnie in verschillende landen van Indië, waren oorspronkelijk slechts pakhuizen, met woningen voor de pakhuismeesters voorzien, en werden toen *Logies*, en vervolgens *Loges* genoemd. De vergaderplaatsen der vrijmetselaars bestonden waarschijnlijk in den oorsprong uit houten getimmerten, eerst *Lootsen*, en naderhand *Logies, Loges*, genoemd. *Logie* is bij KILIAAN overgezet *tugurium, casa, stega*. Vergelijk BILDERDIJK'S *geslachtlijst*, op *Loots*.

lijjtheyt. In den *brief van Godevaert Heer van Breda*, te vinden bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 411, leest men in den beginne: "want 't geene dat alleene der sterflycker memoriën gerecommandeert wordt, mits *lijjtheyt* des tyts lichtelyck verstryct," alwaar *lijjtheyt* beteekent voorbijgang, verloop des tijds. *Lijen* toch of *lijden* is voorbijgaan. KILIAAN zet dit *lijden* over door *labi, proeterlabi, proeterire, transire*. Hiervan gebruikt men, met een bastaard woord, 'twelk echter bijna zijn burgerregt verkregen heeft, *passeren*, voor het verlijden van Notariële of andere diergelijke stukken, dat evenwel ook {p.24} nog in gebruik is. Men ziet over dit woord *lijden* de *Proeve van oudheid-, taal- en dichtkunde* door *Dulces ante ommia Musae*, 2. St. bl. 38. *Overlijden*, voor *voorbijgaan*, heeft VAN MAERLANT, *Sp. Hist.*, 1. D. bl. 92. In het vervolg van voorn. brief leest men *voorlijden* voor *voorbij varen*.

lijfkoop. In de *costume van Breda aangaande naderschap*, vind ik, dat hij, die eenig goed nadert, zal moeten betalen de onkosten, ter zake van den openbaren verkoop gevallen, als: *lijffcoop, godspennink* enz. *Lijfkoop* is hier de vertering, of het zoogenaamde gelag, bij gelegenheid van den openbaren verkoop gemaakt. Bij KILIAAN is het *epulum emptionis causa, emptio genialis, commessatio emptionis ergo, arrha epularis*. In het *klein glossarium* van LIPSIVS, *Epist. 44, cent. 3, ad Belgas*, is *lifwaria* overgezet *cibaria; quasi lyfwaere*. *Lijf* zal hier waarschijnlijk dezelfde beteekenis hebben, als in *lijftogt*, waarvan zie de Heeren YPEY en ACKERSDIJK, *verouderde woorden van den Staten-Bijbel*. Nog is onder ons bij verkooping *wijnkoop* in gebruik, het Fransche *pot de vin*, hoezeer dit laatste bij de

Franschen thans doorgaans gebezigd wordt voor eene fooi, welke aan den bemiddelaar van eenenkoop als makelarij wordt toegelegd.

M.

magger leest men, in het 8. art. van den *gildenbrief der zout- en kooren-meters der stad Breda*, aldus luidende: “Soo wie in den tocht van sout is, sal {p.25} altyds een van byden op den kant moeten blyven, ende diegeene die afaet, sal synen *magger* daar van moeten adverteren.” Ik denk dit *magger* alhier te beteekenen *makker*: want het komt mij min gegrond voor hier te denken om *magger* in de beteekenis van *commutator mercium*, gelijk KILIAAN hem beschrijft, zoo veel als *manger, mangelaar*.

mede-blanders komen voor in den *brief van den jare 1447*, bij welken de kuipers van andere gilden door de Regering der stad Breda gescheiden worden. Door dezen worden aldaar en op meer plaatsen verstaan de mede-bereiders, aldus met een bastaard woord genaamd van het Fransche *blandir*, witmaken, zuiveren. Onze ouden hebben verscheidene zoodanige beroepsbenamingen van de Franschen overgenomen, en in den tegenwoordigen tijd nog zeer vele in gebruik; men denke slechts om *bankier, barbier* enz. Het werkwoord *mede-blanden* komt ook voor in den *gilden-brief der Cremers* van 1447, art. 11.

meeringe. In het afschrift voor de stad Breda der *blijde inkomst van Carel en Philips*, leest men: “Item so wie *meeringe* off *palinge* begeert enz.” *Meeringe* heeft bijna dezelfde beteekenis, als *palinge*, ten zij men door het laatste meer uitsluitend de afpaling der grenzen of landerijen moete verstaan. *Meerren, merren*, wordt bij KILIAAN vertaald *constituere limites, ponere metas*. Het schijnt mij te komen van het Grieksche μέρεν, verdeelen, van hetwelk sommigen ook *mergen, morgen*, eene uitgestrektheid lands van zeshonderd roeden, afleiden. {p.26}

meiserije vindt men in den *brief van het cremersgild van Breda* van den jare 1447. Ik gis het te zijn gebruikt van kleine houtwaren, in vergelijking van kisten, kasten en andere grove stukken, welke door de timmerlieden en schrijnwerkers vervaardigd worden, en een bastaard woord te zijn, van het Fransche *menuiserie* gevormd, ’twelk van *menu*, klein, komt.

metselrij-snijders, d.i. metselarij-snijders. Dezelve worden in het hoofd van den *Ambachtsbrief der schrijnwerkers voor de stad Breda* begrepen in het schrijnwerkers-gilde. Ik versta door dezelve beeldhouwers in metselwerk; *snijden* toch is bij KILIAAN *sculpere, insculpere*, gelijk ook terzelfder plaatse van den gilden-brief de beeldhouwers (waarschijnlijk in hout) *beeldsnijders* genaamd worden. Dat onze voorvaders niet onervaren in die kunst waren is mij gebleken uit het plafond der groote zaal van het thans gesloopte huis de *Nobelaar* te Etten, in hetwelk de 12 daden van HERCULES in even zoo vele vakken verbeeld waren, welker figuren van aanzienlijke grootte, als ware het, aan de zoldering schenen te hangen, en van beneden te zien mij voorkwamen zeer glad en fijn bewerkt te zijn, zoodat dezelve het tegenwoordige stukadoorwerk niet schenen toe te geven.

middel. In een stuk ten voordeele van die van Breda en van Bergen door PHILIPS HERTOG VAN BRABAND gegeven, en te vinden bij VAN GHOR, *beschrijving van Breda*, bl. 478, leest men: “Verseucken *sonder middel* aan ons ende onsen Raede in Brabant.” Dit {p.27} *zonder middel* is wat men in onze dagen zoude zeggen *zonder intermediair*. Dezelfde spreekwijze komt in dit stuk nog eens voor.

mincken, voor verminken, lees ik in de *keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende: “ende die daar vonden wairte die sal de andere schadeloos houden van allen vbeurten sonder (uitgezonderd) alleen van doodslag en van *mincken*.” KILIAAN heeft het ook en zet het over *mutilare, admutilare, loedere, mancum reddere*. Het zelfstandig naamwoord *mincke* voor *mutilatio* wordt ook bij hem gevonden.

moerdijk. Bekend is het veer aan den *Moerdijk*, 'twelk thans een kerkdorp is, en van eenen *moerdijk* bij uitnemendheid dien naam bekomen heeft, daar voorheen alle de dijken, welke moerlanden omgaven, dien naam hadden, blijkens den *koopbrief daarmede Hertog Jan van Brabant verkocht heeft aan Heer Jan van Polanen Heer van der Lecke, de heerlijkheid en het Landt van Breda*, onder de regten waarvan opgeteld worden *moeren* en *moerdycken*.

moetsel. In de *Ordonnantie van Graaf Hendrick van Nassau op de Aalmoesseniers*, van 1536, vindt men: "Soo sal nochtans de weth elcken Regeerder toevoegen sulcken loon als na den eysch van de *moetsel* en last; dat men uyt de Regeerders van den eersten jaere verstaan sal daar toe wel behoorende, gracelyk sal ordonneren." Dat *moetsel* hier beteekent moeite, lijdt geen twijfel. KILIAAN zet het over *molestia, defatigatio, negotium, difficultas*, doch hij spelt het *moetsel*. {p.28}

mijde. In de *blijde inkomst van Karel en Philips, als Hertogen van Brabant*, wordt, in het voor Breda bestemde exemplaar, van 'twelk ik een afschrift bezit, gevonden: "Item dat die van onsen rade en alle andere onze Dienaren, Rechteren, Borgemeesteren, Schepenen, Raadslieden, Mannen van Leenen, Lathen, en alle andere die maght hebben te manen off te wysen, ende desgelyks die diensten off officien houden, in onsen lande van Brabant van wat officie, dat sy niemant daar in uytscyden, beyde in de steden, vryheden en dorpen sullen sweren doende heuren eedt, dat sy geldt, goedt, gifte, *myde* nogh egeenderhande goedt doen nemen en sullen hen doen nogh laten gelooven, off nemen by hen selven of by iemant anders enz." Van dit *mijde* zie VAN HASSELT op KILIAAN, bij het woord *miede, mieden, miete, mieten*, en vooral VON WICHT, *Ost Frisich Land-Recht*, bl. 10, 11, 12 en 13. Het beteekent, op vele bij denzelve aangehaalde plaatsen, eenvoudig geschenken, en op sommige andere ook beloften; doch, daar, in het bij ons onder handen zijnde artikel ook van het *gelooven*, d.i. *beloven*, van giften gesproken wordt, zoude het mij niet bevreemden, dat het woord, hier althans, moete genomen worden voor het Hoogduitsche *Miethe*, huur, als beteekende het de verhuring van zijne goede diensten.

Nog heet het in dit artikel: "voorts dat zij om Borgemeesterschap, Schependommen, ende Raedschap, goedt, geldt, gifte nogh *myde* eenigerhanden dienst nogh goedt doen gegeven, gelooft nogh geboden en hebben nogh doen gelooven, geven, nogh bieden iemant van heurentwege, nogh daarom gebeden nogh doen bidden in eenigerhande maniere." {p.29}

mijne. In het 8. art. van den *ambachtsbrief der vischkoopers van Breda*, wordt bevolen, dat alle zeevisch, welke, hetzij te water of te land, wordt aangevoerd, zal moeten gebragt worden in de *mijne* of afslag. *Mijne* is hier klaarblijkelijk *mijning*. *Mijne* is bij KILIAAN "in venditione et auctione publica, *meum est dicere, sibi que rem auctam adsumere certo pretio*."

N.

naakt. In de *Keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende, onder het artikel *van Finantien, Quade Koopmanschappen en van Lyfftochten*, staat *naakte penningen*, voor *baar geld*, 'twelk ook eigenlijk *naakt* beteekent; zie den Heer WEILAND, op *Baar*.

nacht. Bekend is het, dat de oude Germanen, Batavieren en Galliërs den tijd bij nachten, niet bij dagen rekenden. Vele sporen daarvan zijn nog in de middeleeuwen en daarna te vinden; maar mij staat niet voor een zoo laat voorbeeld gevonden te hebben als in het afschrift voor de stad Breda der *blijde inkomst van Carel en Philips als Hertogen van Brabant*, alwaar gezegd wordt: "en off by onsen Schouthet ende Wethouderen onser stad van Antwerpen ten tyde synde die voors. mercte om eenige saken eenen redelyken tydt verlenght worde van 14 *naghten* of {p.30} daar onder so geloven (d.i. beloven) wy dieselve mercten in den voors. verlengen alsoo vry te houden en te doen houden enz." Het zal toch wel geene navolging zijn van het Engelsche *fortnight*, 'twelk nog in dagelijksch gebruik is.

noodsin. In het artikel der *Keuren van Breda*, in handschrift bij mij berustende, *van den nootsinne en seggerschap*, lees ik tot in twee afschriften toe *nootsinne*, luidende de plaats als volgt: “Item also de luyden tot her toe nugteren monts heurlyk *nootsin* hebben moeten thoonen ende heure goeden ontsitten (ontzetten).” *Noodsin* voor nood, noodzakelijkheid, nooddwang, levert hier eenen beteren zin op, dan *noodsume*, d.i. noodzakelijk verzuim, ’twelk anders ook zeer goed zoude te pas komen, en voorkomt in dien zin in eene interpretatie op den *gilden-brief der kuipers* van 15 Augustus 1661. *Sumen* toch en *suimen* was eertijds zeer gebruikelijk voor verzuimen; dan, gelijk ik zeide, *noodsin* schijnt hier beter te voegen. Over *seggerschap* zie *zegger*. *Nugteren monts*, hoedanig in dit artikel voorkomt, dat de ontzetting moest geschieden, komt mij voor te beteekenen: des anderen daags voor noens, daar nu de tijd van drie dagen tot dezelve verleend wordt bij dit artikel.

nootelickheyt. *Nootelikheden*, voor noodwendige beschikkingen, vindt men in de *Ordonnantie op het weeshuis der stad Breda*, in art. 11, bij VAN GHOOR, *Beschrijving van Breda*, bl. 113. *Notelik* was bij de ouden noodig, noodzakelijk. Zie onder anderen *Beschrijving van den Briel*, 2. D. bl. 169; PHIL. NUMAN, {p.31} *Strijt des Gemoets*, en anderen van dien tijd gebruikten het veel. *Noodlik* heeft SPIEGHEL, *Hertsp.* 3. B. v. 465, en elders, ook meen ik *notelik*. Zelfs vindt men het nog in eenen brief van Prins MAURITS aan den Leidschen Burgem. VAN DER WERFF, in de *verhandel. van de maatschappij der Nederl. Letterkunde*, 2. D. 1. St. bl. 161; en bij CONSTANTIJN HUIJGENS, *Noodigen*, voor noodzaken, vindt men ook in het Nederlandsch, zelfs nog in het begin der 17. eeuw, hetwelk men dus niet voor een Germanismus te houden hebbe.

Benoodigen, voor noodzaken, heeft HOOFT, *Ned. Hist.*, 6. B. bl. 254.

O.

offertorie. In het artikel der *oude Keuren van Breda, van des Pastoors rechten*, wordt gezegd: “Desgelijks is de bruyt schuldigh eenen silveren penn. den parochiaan als hy heur sint Jans Evangelie op ’t hoot leest en ter rechter *offertorie* en der misse soo is sy schuldigh te offeren wat haar gelieft.” *Offertorie* is een kelk, ter regter zijde van het altaar, waarin geofferd wordt; zie DU CANGE, in *Offertorium*.

ogiven. In het 10e art. van den *Gilden-brief der Schrijnwerkers te Breda*, wordt aan dezelve tot eene proef onder anderen opgelegd het maken van een *tresoer beleet met ogmen*. Wat door *ogmen* verstaan {p.32} worde, is mij duister, ten ware het moete genomen worden voor *ogiven*, voor hetwelk bij mistasting geschreven zij *ogmen*. De Franschen hebben dit *ogive* nog behouden, gelijk mede de Italianen in hun *ogivo*. Zie den Heer BILDERDIJK, in deszelfs *Geslachtlijst*, 2. dl. 289, in *oiief*. Het woord is met eenige verandering van uitspraak nog onder onze schrijnwerkers in gebruik. Eene verbastering van *Oiief* meent de Heer BILDERDIJK ook te vinden in der timmerlieden kunstwoord *duiveljager* voor *oiiefjager*. Het gevoelen van den Heer BILDERDIJK, omtrent den oorsprong van dit woord, wordt volkomen bevestigd door den Heer ROQUEFORT, in zijn *Dictionn. Etymologique*, t. 2. p.144.

onderspreken voor verdragen, overeenkomen, heeft een afschrift der *keuren van Breda*, bij mij berustende, *roerende de tolle*. In denzelfden zin heeft het ook KILIAAN, het onder anderen overzettende door *pacisci, stipulari*.

onterven komt in den Brief van *Godevaert Heer van Breda*, bij VAN GHOOR, *Beschrijving van Breda*, blz. 412, voor, in beteekenis van ontzetten, van zijne bediening ontzetten; in welken zin het met een bastaard woord in het vervolg heet *abjudiceren*, zettende KILIAAN *onterven* mede over door *abjudicare*.

ontkommeren. In de kopij der *Blyde inkomst van Carel en Philips*, voor zoo veel Breda betreft, welke onder mij berust, wordt dit woord in eenen algemeenen zin gebruikt bij het volgende artikel: “Item {p.33} dat wij goede mannen van onsen Brabantschen Rade setten

sullen om een raatcamer van onsent wegen te houden, dewelcke volcomen macht hebben sullen eenen iegelijck te *ontcommeren* van onsen wegen.” Anders wordt doorgaans, door dit woord aangeduid het ontstaan uit een arrest, uit een verband, het bevrijden van chijsen, thynsen, servituten en diergelijken. *Ontkommeren* is bij KILIAAN overgezet *expedire*, en in de aantekening van den Heer VAN HASSELT beteekent het *liberare*. Zie wijders mijn *Bredaasch Taaleigen*, op *kommer*.

ontweyden. In de *blijde inkomst van Hendrik Graaf van Nassau te Breda*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, blz. 480, leest men art. 4: “Item ten vierden, willen en consenteren wij, dat nyemandt eenen anderen sijn goet en sal *ontweyden*, ende dat diegene die den anderen sijn goet *ontweyt* hadde ende also schade dede, gehouden sal sijn ’t zelve bij sijnder eedt alsulcken schade te grooten ende te weerderen.” Zoude dit *ontweyden* ook zijn *onttwey*, *onttwee*, aan stukken maken, beschadigen, het Duitsche *entzweijen*, in den zin van in stukken breken? Een en anderen zin weet ik aan dit *ontweyden* niet te geven.

onverstand, voor misverstand, oneenigheid, vindt men in het hoofd van den *brief der Regering van Breda* van den 3. Maart 1561, bij welken de Metselaars-, Timmerlieden- en Kuipers-gilden, welke te voren vereenigd waren, gescheiden worden.

oploop. *Iemand oploop doen* komt voor in art. 15 {p.34} van den *Ambachtsbrief der Mandemakers te Breda*. Het zal aldaar beteekenen: iemand aanvallen.

opspreck, voor tegenspraak, komt voor in zeker stuk van den jare 1418, behelzende *eene raminge en bemiddeling tusschen de stad van Breda en de dorpen Alphen, Gilse en Baarle*, waarvan een afschrift onder mij berust.

opzetten. In de *Keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende, vind ik onder de artikelen, *bedragen in het jaar onzes Heeren duysent vier hondert vijf en dertig bij den Heere, en bij der stad ende oock bij den mannen ons lieffs genedige jonker van den Lande van Breda*: “Item soo wie met *opsetter* lage sijnen vijand wagte enz.”

Dat *opsetter* lage hier is *opgezetten* lage, dat is, gelijk wij thans spreken, met geleider lage, ziet een ieder; dan, hetwelk ik hier wilde aanmerken, is, dat het werkwoord *opzetten* eertijds ook genomen werd in de beteekenis van opzettelijk iets te doen of voor te nemen. Bij KILIAAN is het in dezen zin uitgelegd door *veurnemen*, en vertaald *proponere; statuere in animo, decernere vel destinare animo*.

oude, voor ouderdom, komt tweemaal voor in een artikel der *Keuren van Breda*, bij mij in handschrift zijnde *van Finantien, quade coopmanschappen en van lijfftochten*; zie wijders mijne *Proeve van Bredaasch Taaleigen*, op *Ouder*.

overdaad. *Iemand overdaad doen* leest men in het {p.35} 15. art. van den *Ambachtsbrief der Mandemakers van Breda*. Het zal aldaar beteekenen: geweld aandoen. Dit *overdaad* beteekende eertijds alle wandaad, en wordt door KILIAAN vertolkt *malefactum, scelus, injuria, vis*, en door MEYER, in zijne *Verouderde woorden*, door *oveldaad, euveldaad, misdaad*. Deze uitlegging van MEYER doet mij vermoeden dat hij het woord doet zamengesteld zijn uit *over*, voor *ovel*, (euvel) en *daad*, terwijl het mij voorkomt eerder eene ondeugende daad te beteekenen, even als in *overspel, overheerschen, overweldigen* en diergelijke.

overeenspannen, voor zamenspannen, leest men in den *Gildenbrief der Schippers der stad Breda*, van 1592, art. 13, alwaar het echter niet in den ergsten zin genomen wordt, maar beteekent: “compagnieschap maken in winst en verlies,” gelijk het in het vervolg des artikels wordt uitgelegd.

overladen, voor overlast aandoen, vindt men in de *Keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende, onder de rubriek *van Breucken*: “In den eersten so wie in eens anders huys comt om die te slaan en te misdoen bij nagte off by avond na sonneschijn en die deuren gemeenlijk gesloten sijn, dat die verbeuren sal sijn lijff en goet, alwaart ook so dat hijs niet en quetste, en

die gene die also in sijn huys *overladen* wordt, sal diegene als *overladen* mogen slaan uyt den huuse.”

overtoonen, voor met getuigen overreden, vindt men in den *Gildenbrief voor de Kleedermakers der stad* {p.36} *Breda*, van den jare 1592. *Overtoonen* is bij KILIAAN overgezet *convincere testibus, arguere testibus, convincere argumentis*, in welken laatsten zin het in den gemelden brief ook zoude kunnen genomen worden, hoezeer de twee eerst door KILIAAN gegevene uitleggingen de ware zijn; onder de beteekenissen toch van *toon* is ook die van *testari, testificari*, en is dus *overtoonen* eigenlijk het zelfde als *overtuigen*.

P.

penneweerde. In de *Statuten* enz., overgedragen, gemaakt en gesloten bij *Johan Grave tot Nassau Heer tot Breda*, den 23. Augustus 1455, onder mij in handschrift berustende, leest men: “Sij en sullen ook binnen de voors(eyd)e stad of lande egeen coopmanschap of voorwaarde mogen doen die tot heuren profijit off voordeele van weerde sullen sijn, off daar aff men regt soude mogen doen, uytgenomen alleen van eten en drincken in klijne *penneweerde* en van clederen en schoenen enz.” Hetzelfde woord komt voor in de *Nieuwe Chronijcke van Brabant*, bij J. MOLLYNS, fol. 62, art. 19: “Item selen insgelijcx alle andere scep(e)n met goede oft *penneweerde* gheladen bove(n) twee last swaer, bove(n) tvoerschreven onrecht ende gheleyde gheven ende betalen te Bruessel de tolle drij groote tournoyse.” In het vorige art. 18 wordt ook *penneweerde* gevonden.

Penneweerde is zoo veel als *penningwaarde*, zeggen-{p.37} de KILIAAN, bij *pennewaere*, dat men beter zoude zeggen *penningwaere*. Vergelijk HUYDECOPER, op MELIS STROKE, 3. B. vs. 560. In het Engelsch is het nog, gelijk bekend is, *penny*.

poort. Dat *poort* oudtijds eene stad beteekend heeft, is te bekend, dan dat ik zulks met aanhalingen zoude staven. Hiervan werden de burgers, die het burgerregt, het zij door geboorte, het zij op andere wijze, verkregen hadden, *poorters* genaamd, hoezeer dezelve op sommige plaatsen van *burgers* onderscheiden werden. Dan hetgeen ik hier wilde aanvoeren is, dat, in de oude *Keuren van Breda*, *poort* meermalen voor het *poorterregt* genomen wordt, b.v.: “Item so wat wijve die quaadsprake tot wijve off manne, die sal steendragen off een jaere die poorte vbeurt sij.” Hoezeer *poort* hier ook het regt van inwoning zoude kunnen beteekenen, daar ik ook op *verbeurte van de stad* elders in dezelfde keuren gevonden heb. Bij VAN MIERIS, *Gr. Charterb.*, 2. D. p. 221, 223 en 646, schijnt *stad* iets meer te beteekenen, dan *poort*.

pijcke, voor *Piek*, vindt men in eene *Keure* van 1246, onder het artikel van *quetsueren*: “Item soo wie in evelen wille eenen anderen een *pycke* sint (zendt), die eenen aanlegger is verbeurt vijff L.”

pijnen, voor arbeiden, komt voor in de *Keuren van Breda*, van welke ik een handschrift bezit, in het volgende artikel: “Item so wat man daaglijks *pijnt* op ter werff om zyn loon, die zal ten brande comen {p.38} arbijden, enz.” *Pijner, Pijnder*, beteekende oudtijds *arbeidsman*. Zie *Aanteekeningen op VAN MAERLANT, Spieg. Hist.* 3. D. blz. 17 en volgg. Even zoo zeggen de Franschen nog *homme de peine* en *cheval de peine*. Misschien behoort hiertoe *het land pinen*, of *pijnen*, ’twelk voorkomt bij VAN MAERLANT, *Spieg. Hist.*, 1. P. 1. B. 21. K. 60. Vs., en ibid. 34 K. 34. Vs. *Pijn* en *arbeid* worden beiden, even als het Fransche *peine* en het Latijnse *labor*, in eenen zedelijken zin, voor verdriet gebruikt.

Q.

quicken. In de oude taal beteekende kwik een dier, en in die beteekenis komt het voor in de bij mij berustende MSS. *Keuren van Breda* ten opzichte van de beesten, welke de

vleeschhouwers slaan. KILIAAN geeft *quick* in deze beteekenis reeds als verouderd op, en zet het *over animal, pecus animans: et armentum, grex*; en MEYER, in zijne *Verouderde woorden*, legt *quik* uit door *dier, levendig dier, vee, beesten*. Deze uitlegging van KILIAAN en MEYER schijnt aan te duiden, dat even als *animal* van *anima*, *quik* van *quik*, levendig, komt. Ook wordt *quick* in de uitlegging der *Friesche Wetten*, blz. 246, door *levende have* verklaard, alwaar ook gezegd wordt, dat het in die beteekenis tot aan het midden der 16. eeuw gebruikelijk was. {p.39}

R.

roede, voor regtsgebied, vindt men in de *manier van procederen te Breda*, bij mij in handschrift berustende, alwaar men leest: “Item is nog een mannier van procederen en instantie te doen in Breda van contracten, coopmanschappen, en geloften, die binnen der stad van Breda geboren bij eenige personen geseten op de dorpen van Breda, die onder de *roede* van deselve sijn.” Dat de *roede* voorheen het zinnebeeld der regterlijke magt was, is bekend, daar ook tot de omkeering van onzen staat de Baljuw of Hoofd-schout, bij criminele vonnissen, de roede in de hand had; hiervan is *roede* bij KILIAAN ook *virga* et *sceptrum imperii* et *justitiae signum*; et *jurisdictio*, in welke laatsten zin het hier moet genomen worden. **rouwen**, voor het opkaarden van het laken, komt voor in art. 7 der 2e additie op den *Lakenkoopers gildenbrief te Breda*. Bij KILIAAN is het *polire rudem pannum, interpolare pannum, pectine pannos rudes confricare*, en *in villos attollere*. Daar dit woord dus de tegenovergestelde beteekenis heeft van *rouw*, in *rouwwerker* een diergelijke, zoude het mij niet verwonderen, dat het onder die behoorde, welke eene ontnemende (privative) beteekenis hebben, zoo als *pellen* voor ontdoen van de schellen, *vliezen* voor ontvliezen, *bladen* voor afbladen; van gelijke natuur is ook *pluimen, villen, noppen*, d.i. de noppen af- {p.40} trekken, ’twelk voorkomt in de 3e additie op den *Lakenkoopers gildenbrief te Breda*, art. 5, en diergelijke meer. Hetzelfde heeft in het Zweedsch plaats. In die taal is b.v. BARK *cortex*, BARKA *decorticare*; SKINN *pellis*, SKINNA *deglubere*; GAELL *testiculus*, GAELLA *castrare*. Misschien behoort hiertoe ook ons *reven*, indien het vermoeden van IHRE waar is, dat in het Suio-gothisch *rif* een zeil is.

ruet, vet om kaarsen te vervaardigen, vindt men in de *Ordonnantie voor de kraankinderen te Breda*, alsmede in die voor de *cremers* van den jare 1447. KILIAAN vertaalt het *sevum, sebum, sepum*.

ruymen. Het 41e artikel van den *gildenbrief der zilversmeden te Breda* luidt als volgt: “Item waert ook dat eenig geselle van den ambagt of natie voorsch: met eeniger luyden goede, ’t sij zilver goud off juweelen, *ruymde*, dat men die daar na in ’t ambagt off neeringe voorsch: nimmermeer en zal mogen ontvangen, ende hij en sal dezelve neringe alhier nimmermeer daar nae doen moogen in eeniger manieren.”

Ik denk *ruymde* hier te beteekenen: zich wegmaakte, daar *ruymen* bij KILIAAN ook de beteekenis heeft van *loco cedere*. Ware het woordje *met* niet tusschengevoegd, zoude men kunnen denken om het besnoeijen dier goederen. *Ruymen* toch heeft bij KILIAAN ook de beteekenis van *snoeijen*; en hoezeer hij het alleen op de boomen doet betrekkelijk zijn, zoude het niet vreemd zijn, hetzelfde ook op andere voorwerpen over te brengen. {p.41}

rijden, voor weven, komt meer dan eens voor in het 2e art. en volg. der 2e additie op den *Lakenkoopers gildenbrief te Breda*. Hiervan is nog overig *eigen gereed linnen*. Zie wijders den Heer WEILAND, op *reeden*.

S.

sargie. In het afschrift van het zoogenaamd *Bredaasch voordeel*, 'twelk bij mij berust, lees ik, "dat de langstlevende handt 't sij man of wijff tot een voordeel zal hebben een bed, het beste dat hij off sij kiest met een hoofd peuluwe met een paar slaep plakens ende oorkussens, opdat (in het gedrukte exemplaar, bij VAN VLIET, staat beter *op*, d.i. het Duitsche *ob*, indien) sij daar sijn ende met die bedstede ende deksel het *sargie* off dekentje, een tafel en dwijle en ammelaken en twee *sargien*, enz." *Sargie* is bij KILIAAN het beddekleed, in welken zin het op de eerste plaats in dit artikel moet genomen worden; terwijl het op de tweede plaats misschien voor twee servetten moet opgevat worden: want daardoor een tafelkleed te verstaan, heeft deze zwarigheid in, dat het ongerijmd zoude zijn twee tafelkleeden aan den langstlevende toe te kennen en slechts een ammelaken, en eene dwijle, in andere afschriften *dwale*, dat is handdoek. Bij VAN VLIET, *recht van successie*, wordt dit artikel, met eenige anderen, een weinig verschillend gelezen. {p.42}

schindel. In de *Keuren van Breda* wordt, op artikel *huysen te decken*, onderscheid gemaakt tusschen *tegelen*, *lijen* en *schindelen*. Onder *tegelen* schijnt men tighelen te moeten verstaan, onder *lijen* het anders te Breda meer gebruikelijke *schaliën*, en onder *schindelen* houten schaliën, gelijk men die te Breda noemt, en niet zonder eenigen grond, daar KILIAAN *schindel* en *schalie* bij elkaar voegt, en zulks overzet door *assula*, *scandula*.

schipluiden. Dit woord komt voor in den *gildenbrief voor de schippers der stad Breda*, van 1592. Zoo zeide men in onze oude taal ook *schipman*, ja ook *scheepheer* 'twelk bij KILIAAN voorkomt, waarvan, volgens JUNIUS, *er* in *schipper* slechts eene zamentrekking is, dan het is hier de plaats niet de gegrondheid of ongegrondheid van dit gevoelen te onderzoeken; genoeg zij het aan te merken, dat de uitgang *er* en *man* aan vele lieden van het een of ander beroep gemeen is, b.v. *bouwer* (landbouwer) en *bouwman*, *arbeider* en *arbeidsman*. Hetzelfde heeft ook in andere talen plaats, zijnde in het Eng. *plowman* en *plower* een ploeger, in het Duitsch *Krieger* en *Kriegsman* een oorlogsman, en om nader bij het hier behandelde te blijven in het Zweedsch *skeppare*, zoo wel als *skeppman*, een schipper.

shotgaarder. Dit woord komt in sommige oude stukken, de Baronie van Breda betreffende, voor, om den gaarder aan te duiden van de belasting, voorheen onder den naam van *shot* bekend, van welke zie WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*, tweede stuk, {p.43} bl. 92 des 8sten druks. Ik zoude het echter met denzelve niet eens zijn, dat dit woord hetzelfde zoude zijn, als *schat*, dat is schatting, ten minste wat den oorsprong of de afleiding van het zelve betreft: want de zaak blijft dezelfde; doch de benaming van *shot* acht ik te komen van *schieten*. *Schot* is eigenlijk al wat eene zaak *schiet* of voortbrengt. Hiervan het *shot* der visschen, der boomen en der planten, het *geschot* van den akker en meer diergelijke woorden, die eenig voortbrengsel te kennen geven. Dan, of *shot*, in *shot en lot*, {fnote*} *Scot en lot en danegelt* vindt men reeds in overoude Engelsche charters. Het laatste was eene schatting, welke men den Denen betaalde. {/note} in *shotbaar*, in *tien*, *twintig* enz. *ponden-schots*, in *dijkschotten* en diergelijken, van *schieten* kome, wordt betwijfeld door sommigen, die het van *schatten*, schatting opleggen, afleiden en aan dit woord zoo wel als aan *schat* (*thesaurus*) eenen anderen oorsprong geven. Dan WACHTER acht het mede van *schieten* afkomstig. "Schoss", zegt hij, "proprie est pecunia conjecta a *schiesse*, jacere, conjicere. Hinc *Schoesser*, exactor redituum." In Zeeland zijn *steenschieten* die landen, welke in 's Gravenboek, de *steenrolle* geheeten, bekend staan. Bij KILIAAN heeft men het zamengestelde *beschot* en *gheschot*, voor *proventus*.

shotel. In de *statuten* enz. overgedragen, opgemaakt en gesloten bij *Johan Grave tot Nassau Heer tot Breda*, den 23. Augustus 1455, onder mij in handschrift berustende, leest men: *van shotelen en van bedde bij den geestelijken hove gescheyden*. Tegenwoordig zegt men *tafel en bed*. {p.44}

schoude. In de *blijde inkomst van Keizer Karel*, waarvan een afschrift voor Breda bij mij berust, leest men *schoude*, voor schuld. Zie KILIAAN op *schoud*, en aldaar VAN HASSELT.

schouwen. In het 18e artikel der tweede additie op *den gilden-brief der Lakenkoopers te Breda* leest men: “Item en zal men geen roode laakenen mogen *schouwen* met loigtjen van kalk gemaakt.” Dit *schouwen*, eigenlijk *schouden*, is bij KILIAAN overgezet *aqua calefacere: calida perfundere, calida abluere, sive abraderere*; en *schoudverwe* is bij hem *color fuliginous, impluviatus*. Dit *schouden* was eertijds in het Fransch *echauder*. Hiervan was bij ons eertijds *cousmesse* (koudsmid), dat is een smid, die in het vuur werkt. Zie de *spelen van Sinne*, gedrukt te Antwerpen bij *M. Willem Silvius*, p. 607. Dit *koud* komt van het Fransche *chaud*.

schutten. *De bruidegoms en de bruyts schutten*, ’twelk voorkomt in het *Echt Reglement des Prinsen van Orange*, voor Braband, van den jare 1656, art. 10, is dat, wat elders ook wel *beschieten* genaamd wordt, gelijk blijkt uit het volgende.

sevenden. In mijn afschrift der *stads keuren van Breda* staat onder de rubriek van *des Pastoors rechten*: “Item en sal niemant verbonden noch gehouden sijn tot eenigen *sevenden*, maangewaaden, off jaargetijden te doen naar sijnen vriend ten sij dat hem selve gelieft van gratien te doene.” *Zevenden (Septimanae)* zijn *zevendaagsche offeranden* der Heilige Misse {p.45} (ἑβδομας). Zoo zijn er ook *dertigsten*, welke men in *Holland* meest *maand-stonden* noemt, b.v. te Leiden en Amsterdam. Het zijn *dertigdaagsche offeranden*, welke op deze plaats der *keuren* worden genaamd *maangewaaden*, zooveel als maandelijksche wijdingen, hebbende ik *gewede*, en, naar ik meen, ook *gewade*, in dien zin, bij de ouden aangetroffen. Ook heeft men *derden* (in Italië nog heden *triduo* geheeten), *driedaagsche offeranden*. Derhalve is hier de bedoeling: *week-* en *maandstonden* alsmede *jaargetijden* behoeft men niet te doen houden. – Het *jaargetijde* wordt twaalf maanden na de uitvaartdienst voor de overledenen gevierd.

Deze inlichtingen ben ik aan eenen kunstvriend, met de plegtigheden der Roomsche kerk bekend, verschuldigd. Zie ook mijn *Bredaasch Taal-eigen*, op *zevende*.

slip. In den *koopbrief des Lands van Breda door Gerard van Rassegem, aan Jan Hertog van Brabant*, bij VAN GOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 448, leest men, dat eerstgemelde aan laatstgemelde *sloech en droech dat selve goedt op met zijnre handt en met zijnre slippen*. Dit *sloech met zijnre hand* ziet op den plegtigen hand- of palmslag, nog in onze dagen gebruikelijk geweest. Het *opdragen met der slippen* ziet op eene der *quasi traditiones* van dien tijd, waaruit ik opmaak dat *slip bieden* niet altijd in eenen kwaden zin voor eene bankbreukmaking moet gehouden worden, maar ook eenvoudig kan beteekend hebben: van zijn goed afstand doen, even als *cedere bonis* wel in den regterlijken zin ten kwade moet opge- {p.46} nomen worden, maar volgens den oorspronkelijken aard der woorden ook eenen goeden zin toelaat.

sneede. *Sneede van laken houden* leest men in *de verlegging der weeckmarkt te Breda van Maandag op Dingsdag*, te vinden bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 446, voor laken verkoopen. Hiervan had men nog niet lang geleden te Dordrecht en elders het *wandsnijders-gild*.

snootheyt, van eenen persoon gebruikt, is zeer gemeen; zeldzamer vindt men het van eene zaak of stoffe gebezigd, gelijk in de *Ordonnantie op het weeshuis der stad Breda*, art. 19, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 115, alwaar men vindt: *de goedheyt of snootheyt van laeckenen*.

sonderling, voor ieder afzonderlijk, een voor een, leest men in *de uitgifte van Sevenbergen, door Willem Heer van Strijen*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 429; gelijk dan KILIAAN het ook onder anderen overzet door *sigillatim, singillatim, singulatim*.

sorpel. *Daar en zal sorpel noch arglist in gesocht worden aan geenre zide*, leest men in de *inkomst van Graaf Engelbrecht van Nassau te Breda*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 468. Ik gisse, dat *sorpel* hier gesteld is voor *scroepel, scrupel*, hetwelk hier eenen goeden zin oplevert, voor bedenkelijkheid of twijfeling.

spoyweerden, voor *spuiweerden*, vindt men in den {p.47} *Brief van Jan van den Houte*, gegeven aan de goede Luyden van de vierschaere van Etten, en in de palen van de Hoeven tot Etten, gegeven in 't jaer onses Heeren 1375, des sondaghs na sint Jacobs dagh, bij mij in handschrift berustende.

stoot. In het Bredaasch afschrift der blijde *inkomst van Carel en Philips*, als Hertogen van Braband, wordt aan alle Ridderen, Knapen ende goede Luyden van Braband vergund door geheel Braband, op eenige weinige uitzonderingen na, te jagen, zonder dat in deze punte eenige *stoot of letsel* zoude moge geschieden. *Stoot*, 'twelk bij de ouden meermalen in de beteekenis van belediging voorkomt, schijnt hier hindernis te zijn, en dus minder dan *letsel*, 'twelk ik als eene algeheele beletting opvat.

stooten. In de *keuren van Breda*, in handschrift onder mij berustende, leest men: "Item so wie een huys *stiete* met evelen wille vbeurt x L". Onder de beteekenissen van *stooten* heeft KILIAAN ook die van *pulsare, quassare, offendere, allidere, illidere, impingere, tundere*.

stoven. In de *Ordonnantie op de weeskamer der stad en lande van Breda*, art. 23, wordt voorzien in het *aanhalen* van minderjarige en toezigt behoevende personen in *stoven* en *bordelen*. Eene *stove* is bij KILIAAN *hypocaustum, laconicum vaporium, sudatorium, tepidarium, caletarium, cella caldaria, balneum*, en in sommige uitgaven verklaard door *badstove*, in die van den Heer VAN HASSELT door *zweetbad*. Bij WACH-{p.48}TER is *Stube* ook *hypocaustum*. Dat in de voornaamste steden van ons land *badstoven* gevonden worden, zie bij den Heer VAN DE WALL, *Privil. van Dordrecht*, bl. 369, alwaar men mede zien kan, dat de hoeren zich in dezelve mogten ophouden, en dat daarom *stoven* en *bordeelen*, gelijk op deze plaats, veelal zamengevoegd worden. Van deze *stoven* heeft de *stoofstraat* te Dordrecht haren naam, dewijl dezelve niet, dan in de buitenstad, tot welke de *stoofstraat* behoorde, gedoogd werden.

straatgangigh. In de *keuren van Breda*, bij mij in handschrift, lees ik onder het artikel van *quetsueren* en *dootslagen*: "en of dieselve soen en beteringe (van eene kwetsuur) niet gemaakt en worde binnen de eerste ses weecken nadat die gequeste weder *straatgangigh* sal hebben geweest." Dat is: de straat zal hebben betreden.

sweerte. Bij het opleggen van boeten en regelen van salarissen, vindt men in de oude *keuren van Breda*, gerekend bij *swerten, sweertenen, swarten*. Ik acht het te zijn die geldsoort, welke in het oud Fransch *neret*, zoo veel als *noiret*, genoemd werd. FURETIÈRE zegt van dezelve, "*Neret, espèce de vieille monnoye ou denier, dont il est parlé dans les coûtumes. Les soixante sols nerets valoient trente six sous Parisis. Le sol neret valoit environ un quart moins que le Tournois, et le Parisis un quart plus que le Tournois. On les a appellez en Latin nigelli.*" Waarom dezelve *nerets*, in het latijn *nigelli*, in tegenoverstelling der *blancs*, onze *blanken*, gezegd werden, zie {p.49} bij denzelfde, op *blanc*. Van *swerte totnoisen* wordt gesproken bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 446. In oude stukken worden bij ons *witten* voor *blanken* gebezigd. Witte is bij KILIAAN overgezet *as, quadrans; semobolus*.

T.

taswerk wordt in den *ambachts-brief voor de Timmerlieden der stad Breda*, art. 5, overgesteld tegen *dagwerk*, en beteekent dus werk, dat bij den hoop is aangenomen. *Tas* toch is bij KILIAAN overgezet *acervus, congeries, cumulus*.

tegen iemand koopen. In de *keuren van Breda* leest men: "Item zoo wie dat jaar coopt sal wijzen den genen daar hij *tegen coopt* enz."

De spreekwijze *iets tegen iemand koopen* komt voor in den *Sachsen-spiegel nach den raren Goudaischen Ausgabe* van 1479, *Frankfurt und Leipzig*, 1763, § 26, p. 35, "zoo 't goed dat hi gecoft heeft op eenre vryer mart, ende hi en weet *tegen* wien of sinen weert te wesen," alwaar *weert* mogelijk *borg* (garant) is, zeggende men nog *waren, vrijwaren*. Bij MELIS STOKE

komt het ook in dien zin, meen ik, voor. VAN DER EYK, *handvesten en privilegiën van Zuid-Holland*. p.m. 82, zegt nog, dat POMPEJUS DE ROVERE de ambachtsheerlijkheid van Hardinksveld in coope vercregen heeft TEGENS Dyckgraaf ende Hooch-dyckheemraden van den Alblasserwaert. VAN DER SCHEL-^{p.50}LING, *beschrijving van den Briel*, 1e dl., bl. 266, schijnt deze spreekwijze niet gekend te hebben. Zie aldaar 4e aanteekening. Even als men oudtijds zeide *koopen tegen iemand*, zeide men ook *tegen malkander contracteren*. Zie de *ordonnantie*, gemaakt den 11. Junij, en daarna den 12. derzelve maand 1575 gepubliceerd, *op de requeste der gemeyn vry gesellen van den Droogscheerders ambacht te Breda*. Huren tegen iemand komt voor in het *Stadsboek van Groningen*, 7. B. art. 11, in de *Verhandelingen van het Genootschap pro excolendo jure patrio*, D. 5.

toebrief. Bij de *inkomst van Carel en Philips als Hertogen van Brabant*, van welke ik een afschrift voor de stad Breda bezit, worden alle privilegiën, charteren enz., bijzonder ook de *Toebrief*, bij den voorgaanden Philips verleend, bekrachtigd. *Toebrief* is een besloten brief, en staat over tegen *openen brief*, 't Fransche *lettre patente*. In onze oude regtspleging waren ook dagvaardingen bij beslotene brieven bekend. Dezelve werden tegen voorname corpora of lieden van stande uitgevaardigd.

tresoor. Onder de stukken, welke bij den *gildenbrief voor de Schrijnwerkers der stad Breda*, art. 10, opgelegd worden tot eene proeve aan de nieuwelings inkomenden, is ook een *Tresoor*. Wat een *Tresoor* zij, zie in mijne *Fr. Spreekwoorden*, bl. 198 en volg. Ik denk het hier eene spinde te beteekenen, welke nog in Noord-Holland *Troor* genaamd is, en ook door CONSTANTIJN HUYGHENS, in zijn kluchtspel *Trijn Cornelis*, bl. 576 der *Korenbloemen*, aan eene Noord-Hollandsche vrouw in den mond gegeven wordt. Ook ^{p.51} in het Plat-Duitsch is *Resoor*, bij afknotting voor *tresoor*, een rekje, 'twelk aan den wand hangt om porselein, poppengoed en diergelijke te bergen. Even als de in mijne *Fr. spreekwoorden* aangehaalde plaats uit het *groot charter-boek van Friesland*, leest men ook van zilveren *tresoor* in de *nieuwe chronycke van Brabant*, bij MOLLYNS, *Fol. 48 kol. 1*: “Ende daar stont een *tresoor* van fijnen silvere voor mijn vrouwe die Regente en al dat silver was meest al vergult enz.”, op welke plaats een mijner verstorvene vrienden aangetekend heeft, dat door dit *tresoor van fijnen silvere* moet verstaan worden een buffet met een zilveren servies.

U.

uitgescheiden en *uitgezet*, alsmede *uitgesteken*, voor uitgezonderd, komt meermalen voor in de *keuren der stad Breda*, onder mij in handschrift berustende. Het is zooveel als het Duitsche *ausbescheiden*, waarvoor men nog in de Meijerij van den Bosch zegt *uitbescheiden*. Over *uitgescheiden* zie VAN HASSELT, op het woord *uitscheiden*, bij KILIAAN; men gebruikte voorheen ook *uitgezegd* in dezelfde beteekenis.

V.

vant. In de *Ordonnantie op het timmeren der afgebrande huizen te Breda* van 1534 lees ik: “Ende dat ^{p.52} aldaar niemant eenige keldermonden off deuren, off trappen van kelderen, off *vanten* en sal mogen setten die boven, off beneden buyten den muer van het huys ter straate waart in staan sullen.”

Ik meen, dat door *vanten* luifels moeten verstaan worden. Het is het Fransche *auvent* van dezelfde beteekenis.

ventvoerders. In het 11e en volgende artikel van den *ambachtsbrief der Vischkoopers te Breda*, van 1591, worden zij, die tegenwoordig *ventjagers* heeten, *ventvoerders* genaamd, en in het 21e artikel *ventdragere*.

verbaest. In het 10e art. van den *gilden-brief der Schrijnwerkers te Breda*, wordt aan eenen nieuwelings aankomenden gilden-broeder opgelegd het maken van een *tresoor half seskant versteeken*, en VERBAEST. Ik twijfel geenzins, of dit *verbaest* beteekent van een *basement* voorzien.

verding. In art. 16 van den *gilden-brief der Kuipers te Breda*, komt het woord *verding* voor in de beteekenis van een afkoop (redemptie), vermiddels welken een kuiper of kuipers-gezel, niet in het gild wezende, in deze stad zal mogen werken. Zie *verdinger*.

verdinger. In mijn afschrift der *keuren van Breda*, onder de rubriek *van den tolle en weggelt*, wordt dit artikel gevonden: “Item so wie syn goet onvertolt wegvoert en datter die tollenaer weder inne {p.53} haalt, dat goet is verbeurt, daar off sal hebben de heere de twe derdendeel en die tollenaer dat derdendeel, ende die heere sal een *verdinger* syn.” *Verdinger* is hier van *verdingen*, in de bij de ouden veel gebruikelijke beteekenis van *pacisci, transigere, redimere*; zoodat het den Heer vrijstond, gelijk men thans zoude zeggen, te *composeren*.

verleggen. In het 2e art. der 4e additie op den *gilden-brief der Lakenkoopers te Breda*, leest men: “dewelke (twee van den Lakenhalle) hebben sullen van elk laaken te zeegelen, ’t sy kort of lang, hoog of leeg gecampt, eenen halven stuyver, die de wever gehouden sal syn te *verleggen*.” Dit *verleggen* zal hier de beteekenis moeten hebben van *verstrekken*, in welke het ook bij KILIAAN voorkomt; tegenwoordig zoude men zeggen *opleggen*.

verluchtig, voor *doorluchtig*, als een titel gebruikt, komt voor in zekeren *brief van Hendrick Hertogh van Lotteringen van den jare 1212, sesde calende Marcii*, bij mij berustende. Men vindt hetzelfde ook in den brief van *Godevaert Baron van Breda*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 412.

versamen, en *versaamt*, voor verzamelen en verzameld, vindt men meer dan eens in de kopij der *blijde inkomst van Carel en Philips*, voor de stad Breda, alwaar het voornamelijk voor het vereenigen der Landschappen onder de Heerschappij des Hertogs wordt gebezig. KILIAAN hefet het ook, zoowel als *versamelen*. {p.54}

versparren. In de *costumen als men in de Stad en Lande van Breda onderhouden heeft*, bij mij in handschrift berustende, leest men in art. 2: “Behoudelyk den langstlevende syn togt in d’een helft van des eerst aflyvigen, ende erffgoeden buyten der stad vryheid van Breda gelegen. Indien de langstlevende sulcken togt begeert en aanveert in welcken gevalle den langstlevende soude *versparren* of verbinden ook syn selfs erffgoeden tot behoeff van syne kinders so van voorbedde als van nabedde.” *Versparren* schijnt hier te beteekenen het onder de hand, op welke wijze ook, vast en onvervreemdbaar maken van zijn eigen goed, b.v. door hetzelfde onder de hand te verpanden, borg voor het in togt bezeten goed te stellen enz.; terwijl hetzelfde in zoo verre schijnt te verschillen van *verbinden*, dat door het laatste een meer formeel verband, hetzij notarieel hetzij judicieel, verstaan worde. *Versparren* is bij KILIAAN *claudere, obserare, clathrare*, en moet hier in den zedelijken zin des woords opgenomen worden, daar *erfgoederen*, dat is vaste goederen, niet wel achter het slot kunnen gesteld worden.

verstooren. In de *Ordonnantie op de weeskamer te Breda*, van 1535, bij mij in handschrift berustende, vindt men ook voorziening ten opzichte der goederen van verkwisters (prodigi). Dezelve worden aldaar onder anderen omschreven als zulken, die hunnen *goeden* (goederen) *verstooren*. Dit zal, naar mijn inzien, beteekenen, die hunne goederen in wanorde brengen.

versuymelijk wordt, als bijvoegelijk naamwoord, {p.55} gevonden in de *keuren van Breda*, onder het artikel van *vertieringe van erve*, voor *verzuimig*, bij KILIAAN *negligens, incurius, indiligens*. Hij heeft wel *versuymighlick* als bijwoord, maar niet als bijvoegelijk naamwoord, gelijk op deze plaats der *keuren*, alwaar het van eenen persoon, die verzuimig is of in gebreke blijft, gebezigd wordt. *Vertieringe* is in het opschrift van dit artikel zoo veel als vervreemding, gelijk ook *verteringe* bij KILIAAN onder anderen wordt overgezet door *distractio, permutatio, venditio*.

vervoogden, voor: als voogd beheeren, wordt gevonden in de *keuren van Breda*, bij mij in handschrift berustende, alwaar men onder het artikel *van den weeskinderen* leest: “dunkt dan den Heere en der Stad dat dese geboorne voogt, en toesieder nut en oirbaarlijk syn dat kint te *vervoogden*, so sal men hen die voogdye bevelen.” In hetzelfde artikel ging vooraf het woord *verweesen*, voor wees worden.

verwe. In den *brief van Hertog Philips* van 1450, bij welken de Heerlijkheden van Gageldonk en Hambroek vereenigd en onder een en hetzelfde Laathof gesteld worden, te vinden bij VAN GHOR, *beschrijving van Breda*, bl. 395, leest men: “Dat zij (de Laten) eene yegelyke arme ende rike evengelycke recht ende vonnisse doen zellen sonder yet anders dair inne te trecken oft enighe *verwe* dair te sueken of voorttekeeren in eniger manieren.” *Verwe* beteekent hier glimp of schijn, en *voorkeeren* voorwenden (zie *voortgekeert*). Soms hoort men nog wel in dezen zin *een kleurtje aan iets geven*, maar nog {p.56} meer het Fransche *couleur* en *colorer*. *Verwe* in dezen zin zoude thans zeer vreemd voorkomen.

vierkant, voor verdieping, komt voor in de *Ordonnantie op het timmeren der verbrande huizen* van 1534, alwaar men leest: “Item is noch geordineert dat ingevalle iemand eenige hofsteden ende erve gecogt hadde die daar op geen huys van twee *viercant* hoogh en soude timmeren, ende een ander ware die op deselve erve een huys twe *viercant* hoogh wilde timmeren, die sal naderscap aan sulcken hoff stad en erve hebben voor den anderen om denselven prijs daar voor d’eerste cooper die gecogt hadde, ja al waar d’eerste cooper daarin gevest.” Dat *stad* hier de plaats, den grond van het gebouw beteekent, behoeft nauwelijks aanduiding.

vierschaar, voor rechtsgebied (territorie) vindt men in de *copi van den brieve daarmede Graaff Johan verleent den poorteren ende gemeene ingesete van Breda, dat sy haar bier mogen brouwen sonder eenige gruyte off acchyse daar af te geven*, welke onder mij berust, en zegt: “te weten dat alle onze poorteren en ingesetene van onzer stad en *vierschaar* van Breda voorgen: nu syn ende altoos hiernaamaals wesende, altijd van nu voortaan sullen mogen brouwen of doen brouwen in haars selfs brouwe-getouwe heur drinckbier voor heur selven en voor heur gebroode huysgesin sonder ons of onse nacomende heeren tot Breda eenige gruyt-geld en onser voors(eyd)e stad egeen accys daar af te geven off betalen.” Men merke hier in het voorbijgaan op het woord *brouwe-getouwe*. {p.57} *Vierschaar* komt in denzelfden zin voor in het verdrag tusschen Breda en Terheiden, over de kapelle der laatstgemelde plaats, bij VAN GHOR, *beschrijving van Breda*, bl. 466.

vlieten, voor te water vervoeren en reizen, vindt men in een afschrift voor de stad Breda der *blijde inkomst van Carel en Philips als Hertogen van Brabant*, en wordt tegen *varen*, dat is te land reizen of voeren, overgesteld, in het volgende artikel: “Item dat alle cooplyuden van wat landt off natie die syn van binnen met heure coopmanschappen en goeden sullen mogen *varen*, *vlieten*, gaan enz.” Aan *vlieten*, in den bedrijvenden zin genomen, beantwoordt het thans gebruikelijke *vletten*. Van onzijdige werkwoorden, als bedrijvend gebruikt, zijn vele voorbeelden bij de ouden voorhanden. Zoo leest men in de Plakkaten op de wildernissen *vliegen*, voor het jagen met valken en andere vogelen. Ook wordt het in dezelve somtijds eenvoudig voor *vogelen*, vogelvangen, genomen, en in die beteekenis zet KILIAAN het over door *aucupari*, voegende hij het ook bij jagen. Zoo vindt men ook *vloeyjen*, als bedr. werkw. gebruikt, in de Liesveldsche Bijbels, *Ps.* 78, lett. c: “Siet hi heeft de(n) steen geslage(n), dat hi water *vloeyde* en beke vergoot,” en in het 4e Boek *Esdre*, 2, lett. c: ”en(de) bereit twelf boome(n) met menigerley vruchte(n), en(de) ooc alsoe vele fonteyne(n) vloeyje(n)de melc en(de) honinch.”

voirderen, in de beteekenis van voorzaten, leest men bij VAN GHOR, *beschrijving van Breda*, bl. 447. {p.58}

volcheeden. In het *Landrecht van Breda*, sedert 1° October 1400 tot 1570 onderhouden, van ’twelk ik een afschrift bezit, lees ik in art. 43: “Op eenen doden die hem niet verantwoorden

en can na den verstryk van twee jaren na dat sulcke schult gemaakt is dat die niet en sal syn ontfanckbaar daartoe, met *volcheeden* alleen sulke als tot hiertoe onderhouden is.” Wat een *volgeed* zij, wordt geleerd in de *manier van procederen te Breda*, in handschrift bij mij berustende, alwaar men leest: “twee *volgeeden*, dat is dat twe personen weerdig van geloove met hem sweert dat sy den eyscher voor sulke houden ende kennen, dat hij egeenen quaden eedt doen, nog schult metter eedt halen en souden willen die men hem niet schuldig en was.” En in dezen zin heeft het ook KILIAAN. Somtjids beteekent het ook eene bevestiging van eenen bevorens gedanen eed, zie denzelfde. In het *Landrecht van Averissel*, van WINHOFF, 1782, bl. 272, vindt men: “Nu is under dessen eedtswerers unde *volgers* eyn onderscheydt des edes, die principael schweret die waerheyt, dat hi des daet, daer hi mede verdacht unde betegen onschuldich sy, die *volgers* schweren eren gelooven, die principael sij dieder (dieder, d.i. dier) daet onschuldich, unde hebbe recht gesworen.” Deze *volgers* worden ook somtijds *volgeeders* genoemd.

voordoën, voor te koop stellen, vindt men in den *ambachtsbrief der Mandemakers te Breda* van 1581, art. 17: “Item dat niemand van de mandemaakers, binnen nog buiten merkten eenig goed, den ambagt {p.59} aangaande, elders *voordoën* nog verkoopen en sal mogen, dan daar zij alle d’ jaer voor ’t gedaen ende winkel gehouden hebben.” In het 1e art. van den *gilden-brief der Zilversmeden* derzelve stad heet het *voorzetten*.

voorbringer, voor openbaarmaker, aan den dag brenger, leest men in de *statuten* enz. overgedragen, opgemaakt en gesloten bij *Johan Grave tot Nassau, Heer tot Breda*, den 23 Augustus 1455, onder mij in handschrift berustende: “Opte verbeurte van elcke ryse drie oude schilden te bekeeren tot de Heerlykhyts behoef, behoudelyk daar inne den *voorbringer* het veerendeel.” Tegenwoordig zoude men zeggen *aanbrenger*.

voortgekeert. In mijn afschrift der *keuren van Breda*, lees ik, onder de Rubriek van *Manier van Procederen*: “Maar soo wie specialyken pant, onderpant, of bypant heeft, sonder clause generael, moet te vreden syn metten onderpant, ende bypant, off met hetgene dewelk hem voor hypotheecque specialyk geset is, sonder op den vercooper of syne andere goeden off syne erfgenamen daar aff iet te mogen winnen, ten waere dat den vercooper van der rente eenigen commer last ofte calangie verswegen hadde ofte ander bedrog hadde gecommiteert, off iet anders *voortgekeert*.” *Voortgekeert* zal hier zoo veel zijn als *voorgewend*, zijnde *keeren* en *wenden* woorden van genoegzaam dezelfde beteekenis. {p.60}

voor oogengebieden wordt in een afschrift der *keuren van Breda*, bij mij berustende, onder het artikel van Preferentie, overgesteld tegen het voorafgaande *dagvaarding*; weshalve ik gisse, dat door *dagvaarding* eene schriftelijke en meer formele citatie, en door *voor oogengebieden* een mondeling bevel om te compareren bedoeld worde.

vrede. In de *inkomst van Engelbert van Nassau te Breda*, bij VAN GHOOR, *beschrijving van Breda*, bl. 468, leest men: “Voorts hebben wij der Stadt en den geheelen Lande voorsr. in rechter graciën gegeven, dat die broecke van enen onwetende *vrede* sonder dootslach sal staan op t’sestig pond ouder zwerter tournoysen.” Dat *vrede* hier moet verstaan worden van eenen vrede of zoen, door eenen des onwetenden geschonden, blijkt uit de volgende woorden van dit artikel: “Ofte een *vrede* stond tusschen partijen, ende een persoën die daer in ruerde twistich worde op enen anderen, die oec in dien selven *vrede* rueren mochte, mer dese twister hadde so uutlendich geweest, dat hi van den *vrede* niet en wiste, ofte hi wair binnen landes geweest, mer hem en ware niet condich, dat dieghene dair hi op getwist hadde, soe verre binnen maescappen ware der eenre partijen, dat hi in den vrede rueren mochte, dat sou heiten een onnosel oft een onwetende *vrede*.” In de oude Friesche wetten was *ferd*, *fird*, vrede, eene boete, welke aan den Heer, wegens eenen geschondenen vrede, betaald werd.

vroedom. In het 15e art. van den *gilden-brief der* {p.61} *Kuipers te Breda*, worden de gezworenen en oudermans van hetzelfde gild gemagtigd de twisten, over het werk of den aankleve van dien rijzende, te *besligten na hunne beste vroedom*; tegenwoordig zoude men

eenvoudig zeggen, *naar hun beste weten*. Bij KILIAAN wordt het als verouderd beschouwd en overgezet *prudencia, sapientia*; en *judicium*. Door het laatste meen ik, dat hij verstaat een *dom, doem*, uitspraak, vonnis, zoo als men des vroed zal zijn, of, gelijk men te dier tijd zeide, naar *zijne vijf zinnen*; en deze schijnt ook de meening te zijn van MEIJER, die, in zijne *verouderde woorden*, op *vroeden*, zegt *wijs zijn*, en daar bij voegt: “Het beteekent ook oordeelen.”

vroente. In het afschrift voor de stad Breda der *blijde inkomst van Karel en Philips als Hertogen van Brabant*, lees ik: “Item dat wij niet en sullen gedogen noch laten geschieden dat eenige van onse ondersaten van onsen lande van Brabant en van Overmase om civile saken in eenige sloten binnen denselven onsen lande gevangen off gehouden sullen worden, maar dat die heur gevanckenis sullen houden in der *vroenten* van de plaetse, daar sy aangetast sullen syn, behalven in plaatsen daar geen *vroenten* en syn.”

KILIAAN geeft aan het woord *vroente* of *vrunte* tweederlei beteekenis, te weten die van *ager compascuus, communis ad pascenda pecora, pascuum publicum*; en die van *carcer publicus, custodia publica, custodia libera*; en in dezen laatsten zin moet men het *vroenten* van dit artikel der *blijde inkomst* opvatten. Van {p.62} den eersten zie mijne *Oud-Friesche spreekwoorden*, bl. 29, en 130 van het *register*.

vroome. In de *sommarie van eenige poincten betreffende het verheffen van leenen in Brabant en den Lande van Breda*, bij mij in handschrift berustende, wordt gesproken van de *vroome of inkomsten* der Leenen. Of men dit *of* uitleggender of bijvoegender wijze te verstaan hebbe, is mij twijfelachtig. *Fruma* in het oud Duitsch, *vrome* bij ons, was *commodum, utilitas*. Zie wijders mijn *Bred. Taal-eigen*, op *vroom*.

W.

waarheyt, voor hetgeen men thans zoude noemen *regterlijke informatie*, komt voor in zekeren *brief van Jan van den Houte, gegeven aan die van Etten en de palen van de Hoeve*, in 't jaar 1375, bij mij in handschrift berustende, alsmede in eenen *brief van Johan Hertogh van Lotteringen, Brabant en Limborge*, des jaars 1331, alwaar gesproken wordt van *op iemand waarheid te vertuyge met twee wettige knapen*. *Waarheid* is in deze beteekenis nog overgebleven in *stille waarheid*.

wandelen, voor reizen, over en weder reizen, vindt men in het afschrift voor de stad Breda der *blijde inkomste van Carel en Philips als Hertogen van Brabant*, alwaar men leest: “dat die coopluyden en in-{p.63}gesetenen van allen onse lande ende heerlyckheden, maghten en gebieden met heure goeden, ende coopmanschappen sullen mogen *wandelen*, verkeerren enz.” KILIAAN heeft het ook in deze beteekenis.

want. *Ende want*, voor dewijl, is zeer gemeen bij de ouden; dan minder gemeen is *want* op zich zelf voor aan eene zinsnede en alleen staande, op dezelfde wijze als men thans eene periode aanvangt met *aangezien*. Het wordt aldus gevonden in de *Ordonnantie op het timmeren der afgebrande huizen te Breda* van 1534, alwaar men leest: “Item *want* sommige straaten niet wyt en syn is geordineert dat niemant aldaar bancken en sal mogen setten ter straete waart in of over de goot.” En op gelijke wijze komt het verscheidene malen voor in de stukken, als bijlagen gevoegd achter de *beschrijving van Breda* door VAN GHOOR.

waijen. In de *keuren van Breda*, vindt men onder het artikel van *Manier van procederen*: “Te weten dat men daar voor ook soude mogen impetreren bij gedaginge, arrest, of besettinge den persoon die den onderpant als proprietaris gebruykt en *gewayt* heeft.” Ik weet geene andere beteekenis aan dit *waijen* te hechten, dan die van *weijen*, weiden. De *ei* werd voorheen veel met *ai* verwisseld. Zie over deze verwisseling der *a* in *e* mijne *Oud-Friesche spreekwoorden*, bl. 180, en *Bredaasch Taal-eigen*, op *verlaaijen*.

Daar hier gesproken wordt van het verpanden van Bredaasch erfgoed, waaronder men vaste goederen verstond, zal dit *waijen* of *weijen* overgesteld zijn {p.64} tegen *gebruiken*, 'twelk meer gewoonlijk van het bebouwen van zaailanden gebezigd wordt, hoezeer men in Holland het woord *bruiker* voor den huurder, zoo van weilanden als van bouwlanden, neemt.

Zonderling is het, dat men aldaar dit woord van den persoon ook op het goed toepast, zijnde daar, genoegzaam dagelijks, de rede van een *boerenbruiker*, voor eene pachthoeve; terwijl integendeel, zoo in dat gewest als ook wel hier omstreeks, iemand die de landbouwerij voor eenen andere uitoefent, den naam van *bedrijf* heeft.

weder. Even als de Duitschers *weder* voor *het zij* gebruiken, leest men in het *Recht van successie van Breda*, art. 6, en in 't *Passionael, winterstuck*, van 1489, p. 107, c, dit woord in dezelfde beteekenis; zoo vindt men bij KILIAAN ook *edder*; vergelijk ook den heer YPEY, *vervolg van taalkundige aanmerkingen op den Staten-Bijbel*, bl. 70, en *Landrecht van Averissel*, VAN WINHOFF, *woordenlijst*, fol. 553 en 555, alwaar *ever* voor *of* voorkomt. *Weder* is in het Hoogduitsch het eerste *noch* van twee ontkenningen. In het Eng. is het meer *of*. ANNA BIJNS heeft het samengetrokken *weer* in het 13e en 14e *Refereyn* van het 1e Boek, alsmede VAN DEN EEDE in het gedicht voor den *strijt des gemoets* van NUMAN, fol. 6. b. "*weer* ghij goet of gheus zijt."

wederroepen. In mijn afschrift der *keuren van Breda*, lees ik, onder de rubriek van *Schepenen wederroepen*: "In den eersten dat so wie van nu voortaan in 't lant van Breda eenige schepenen *wederroe*-{p.65}*pen* wille dat hy dat sal moeten doen binnen den derden daghe, ende binnen sonneschyn na dat 't vonnis gewesen is enz." Dat *wederroepen* hier zoo veel is als *appelleren* of het doen herroepen van het vonnis, is baarblijkelijk. *Weder* had bij ons voorheen, even als nog *wieder* bij de Duitschers, de beteekenis van *contra*, in welke het hier schijnt opgenomen te moeten worden.

In een volgend artikel vindt men: "Item so wie van nu voortaan als voors. is in der voors(eyd)e lande van Breda eenige schepene wederroept, ende syns wederroepts wederom affgaat die sal verbeuren den schepenen *wederseggen* na gewoonte van den bancke daar dat wederroep geschiet, ende dat schepene *wederseggen* sal gedeylt werden gelijk men dat gewoonlijk is te doen na gewoonte van der bancken," alwaar ik meen, dat *wederseggen* de beteekenis heeft eener bekrachtiging van het vonnis bij een nieuw gewijsde; zoodat *weder*, gelijk meermalen, is *denuo*, en *zeggen*, zoo als toen ter tijd in gebruik was, beslissen, uitspraak doen.

wedersien. In een afschrift voor de stad Breda der *blijde inkomste van Carel en Philips als hertogen van Braband*, lees ik: "sonder daer omme van ons *wedersien* te worden." Dit *wedersien* beteekent met ontevredenheid aanzien. Bij KILIAAN is het *despicere, contemnere, aversari, vultum avertere a re comtempta, odio habere*.

werven, voor verzoeken, komt voor in het *Verdrag* tusschen die van Breda en Terheyden omtrent de ca-{p.66}pelle aldaar. KILIAAN heeft het ook nog in deze beteekenis. Hiervan *verwerven*, verkrijgen.

wrichten. Dit werkwoord komt meer dan eens voor in de oude *ordonnantie voor de kraankinderen en turfdraggers der stad Breda*, in de beteekenis van werken. Van hetzelfde is nog niet geheel in onbruik de verledene tijd *wrocht* en volmaakte tijd *gewrocht*, en nog in levenden gebruike het zelfstandig naamwoord *gewrocht*. Het perf. of part. act. *gewrocht* komt bij de ouden veeltijds en ook nu nog wel voor met den accusativus, als verbum transitivum, doch absolute positum zeldzamer. Een voorbeeld daarvan treft men aan in den Staten-Bijbel, *Ruth* II, 19: "waar hebt gij heden opgelesen, en waer hebt gij *gewrocht*? gezegent zij, die u gekent heeft; ende sij verhaelde haere schoon-moeder, bij wien sij *gewrocht* hadde." De Liesveldsche Bijbels hebben *gearbeijt*, gelijk mede die bij W. VORSTERMAN, 1528, en die bij H. PETERSEN, 1541. De ouden zeiden meest *gewracht*.

In het Friesch, 'twelk de *ch* veel in *ts* verandert, heeft *writsen* dezelfde beteekenis als *werken*.

Z.

zegger, voor scheidsregter, (arbiter) vindt men in de *Ordonnantie van Graaf Hendrik van Nassau Heere tot Breda*, van dato 27 December 1509, na schrijven schooffs van Ludick (Luik) op het salaris van den {p.67} Schouth, Schepenen, Secretaris, Roedrager, (Bode) enz., en *zeggerschap*, in eene keure van *noodsinne en seggerschap*. *Zegghe* is bij KILIAAN uitspraak, waarvan nog *goede mannen zeggen* veel in gebruik is, voornamelijk bij de scheepvaart ter zee, alwaar echter *zeggen* meer eene tusschenkomst of schikking, dan eene uitspraak schijnt te beteekenen. Het werkwoord *zeggen*, voor uitspraak doen, ontmoet men in het tractaat van denzelfden Graaf HENDRIK tusschen de stad Breda ende de dorpe van Oisterhout van den 20en dage in September 1515. In andere oude stukken leest men ook van *zegluiden* en *zeggersluiden*. Nu en dan, schoon zeldzamer, wordt *zeggen* bij de ouden gebruikt voor uitspraak doen, regt spreken, in welke beteekenis zelfs het woord *verzoenen* wel eens voorkomt; zie VON STADE, *Bibl. Wörter*, op *söhnen*, en VON WICHT, *Ost-Fries. Landr., Vorbericht*, p. 20. Zoo zegt ook, in een stuk bij VAN DER EYK, *Beschrijv. en Privileg. van Zuid-Holland*, bl. 155, Hertog JAN VAN BEIJEREN: “welk geschil sij aen beyden zijden aan ons ghekeert hebben, soo is daar af ons *zeggen*,” en vervolgens, bl. 156: “voorts zoo is ons *segghen*.”

zitten. *Bij elkanderen zitten*, voor in ontucht zamen leven, leest men in de *keuren van Breda*, onder mij in handschrift berustende, onder zekere *statuuten overgedragen gemaakt en gesloten bij Johan Grave tot Nassau Heere tot Breda* enz. den 23. Augustus 1455. “So wie van nu voortaan binnen de voors(eyd)e stad of lande van Breda in simpelen of dubbelen overspele sal worden bevonden, sittende ende levende hetzij man of wijff, ende ook desgelijk so wat wereldlijke {p.68} vrouwe persoon alwaar sij selve ongebonden die in sonden openbaarlijk leefde ende *sate* bij eenige priester, canonik, off religieus van der hijlige kercke enz.” KILIAAN vertaalt *sitten bij eenen ghehouden man, jongen gheselle etc.* door *concumbere illegitime, cohabitare illegitime*. Vergelijk de *blijde inkomst in Braband van Carel en Philips*, in welke men leest: “Item waert dat eenige vrouwe off Juff(e)r ontschaakt worde die crete, off dat men metter waarheyt bevonde dat tegen hoeren danck waar ende sij bij den man *sittende* bleve soo sullen wij haar have in ’t geheel hebben ende heure erve also lang als sy leeft, ende naar haar doot so sal haar erve wedergaan daar sij schuldig is te gaan en so verre sij bij den man niet *zitten* en bleve enz.” Hiervan nog *bijzit*. *Zich verzitten met eenen anderen manne* vindt men in ’t *Wedde- en Westwoldinger Landrecht* van 1470, art. 21. Daar in art. 16 van overspel, door eene vrouw bedreven, reeds gesproken is, zal het hier voor eene zamenwoning met eenen anderen man (*concubinage*) moeten genomen worden. {p.69}

BIJVOEGSELS.

Bl. 16, achter reg. 7: Of misschien zijn *gehakkelde staven* knodsen aan het einde met ijzeren prikken voorzien. In het *Stadsboek van Groningen*, 3. B. art. 18, wordt in ’t algemeen van *kolven of staven daer metael aangeset* is gesproken.

Ibid., achter reg. 20: Mogelijk heeft deze munt haren naam van *Hal* in Zwaben, waarvan ook sommigen dien van *Heller*, nog bij de Duitschers in gebruik, willen afgeleid hebben; zie WACHTER, op *Heller*. In dat geval zoude het *Häller* moeten geschreven worden.

Bl. 17, achter reg. 25: Dit *hooftstal* wordt in het *Stadsboek van Groningen*, 7. B. art. 4, *hovet-stoel* of *hooftstoel* genaamd; {p.70} zie de *aanteekeningen* op hetzelfde, in het 5e D. der *Verhandelingen van het genootschap pro excolendo jure patrio*.

Bl. 18, achter reg. 4: Men vindt deze spreekwijze in dezelfde beteekenis ook in het *Stadsboek van Groningen*, 5. B. art. 12; vergelijk de *aanteekeningen* op hetzelfde, in het 5e D. der *Verhandelingen van het genootschap pro excolendo jure patrio*.

Bl. 28, achter den laatsten regel: Zie over dit woord ook het *Stadsb. van Gron.*, 1. B. art. 3.

Bl. 38, achter den laatsten regel: Zie over *kwik*, in de beteekenis van levendig, het *Uitlegkundig Woordenboek op de werken van HOOFT*, bl. 16, op *aanquicken*, en mijne *Oud-Friesche Spreekwoorden*, bl. 37. *Kwick* is nog in het Eng. levendig, snel; en van deze beteekenis, welke ook wij eertijds hadden, heeft ROEMER VISSCHER den naam zijner *Quicken* ontleend, in denzelfden zin als HUYGENS zijn *Sneldicht*. Ik gis, dat men, naar dit *kwik*, moete zeggen *kwikslag*, niet *kwinkslag*.

Bl. 39, achter reg. 15: Even als *roede* voor het regtsgebied (territoir) genomen werd, gebruikte men daarvoor ook het woord *vierschaar*, en te Groningen ook dat van *tafel*; zie *aant.* op het 48e art. van het 9e Boek van het *Gro-^{p.71}ninger Stadsboek*, in de *Verhandelingen van het genootschap pro excolendo jure patrio*, 5. D. *Tafel* is hier hetzelfde als *stoel*, in *regterstoel* en in den bekenden Drentschen *loffelijken etstoel*, en als *bank*, in *regtbank*, *hoofdbank* enz. Hiervan nog *iets ter tafel brengen*, voor in deliberatie brengen.

Bl. 42, achter reg. 9: Mijne gissing wordt ook daardoor bevestigd, dat in Duitschland zoodanige plankjes ook *Schindlen* genaamd worden; vergelijk de *aanteek.* op het *Stadsb. van Gron.*, 7. B. art. 6, in de *Verh. v. h. gen. pro exc. jur. patr.* 5. D.

Bl. 47, achter reg. 21: Hoezeer men in deze beteekenis ook oudtijds *aanstooten* in oude stukken gebezigd vinde, zoude het hier ook kunnen beteekenen het feitelijk en onwettig zoeken naar iemand in zijn huis, hetwelk *huisstotinge* genoemd wordt in het *Oude Stadsregt van Deventer*, bij DUMBAR, bl. 165. Zie de *aant.* op 't 4. B. art. 25 van het *Gron. Stadsboek*, in het 5. D. der *Verh. v. h. genootsch. p. exc. jur. patr.*

Bl. 58, achter reg. 27: Zie het formulier van eenen *volgeed* in het *Stadsb. v. Gron.* 5. B. 29 art., in de *Verh. van het gen. p. exc. jur. patr.*, 5. D.